UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

Bakalářská práce

Tereza Juříková

KANTOR – HUDEBNÍK

Postavení a role učitelů v 19. století na území Čech

2022

Vedoucí práce: doc. PhDr. Martin Strouhal, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych poděkovala doc. PhDr. Martinu Strouhalovi, Ph.D. za cenné rady a připomínky, které mi na počátku tvorby této práce byly přínosem.

Prohlášení

„Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Kolíně dne 5. června 2022 ……

OBSAH

Úvod..... 6
1. Stručný vývoj vzdělávání učitelů v českých zemích v letech 1740-1900 8
1.1 Všeobecný školní řád Marie Terezie 8
1.2 Nový školní řád z roku 1805 11
1.3 Vzdělání učitelů obecních škol 12
1.4 Rozvoj školství v 19. století 13
1.5 Příjmy učitelů obecných škol 16
2. Postavení a role učitelů v 19. století na území Čech 23
2.1 Obraz postavení učitele v české literatuře 24
2.1.1 Božena Němcová: Pan učitel, 1862 25
2.1.2 Karolína Světlá: Škola, mé štěstí, 1866 25
2.1.3 Karel Václav Rais: Zapadlí vlastenci, 1894 26
3. Příklady kantorů-hudebníků 28
3.1 Jan Jakub Ryba..... 28
3.2 Dusíkové – rodina kantorů-hudebníků 30
3.3 Jan Nepomuk Josef Filcík 31
4. Život a dílo bratrů Václava a Antonína Liehmannových 33
4.1 Původ rodu Liehmannů 33
4.2 Václav Liehmann 34
4.2.2 Václav Liehmann a Antonín Dvořák 37
4.2.3 Zhodnocení postavení učitele na příkladu Václava Liehmanna 38
4.2.4 Václavovi potomci – učitelé 40
4.3 Antonín Liehmann 41
***5. Další hudebníci z rodu Liehmannů** 45*
5.1 Josef Liehmann 45
5.2 Rudolf Liehmann 45
6. Syntéza 47
Závěr 50
Použitá literatura 51
Internetové zdroje 52

Periodika **52**
Prameny **52**

Úvod

K napsání bakalářské práce na téma *„KANTOR – HUDEBNÍK. Postavení a role učitelů v 19. století na území Čech“* mě inspirovaly osudy mých dvou předků kantorů-hudebníků Václava a Antonína Liehmannových, kteří se zasloužili o objev a rozvoj talentu hudebního skladatele Antonína Dvořáka. Oba bratři byli učiteli na obecných školách v prvních třech čtvrtinách 19. století, tedy v době, kdy se podstatně měnily podmínky a postavení učitelů v tehdejší společnosti, a to je velmi zajímavé téma.

Ve své práci předkládám obraz *„kantora-hudebníka“* z první poloviny 19. století na příkladech několika učitelů, kteří se současně významně podíleli i na rozvoji hudební kultury svého města a regionu. V této době rakouský stát přešel od *„Schulpatentu“* (1774), přes *„Schulkodex“* (1805) k *„Hasnerovu zákoníku“* (1867). Zvýšily se nároky na adepty učitelského povolání, ale současně stát zajistil jejich lepší platové zabezpečení. Tento vývoj se mi podařilo doložit archivními platovými tabulkami učitelů z let 1860 a 1867, na příkladu mého prapraprapradědy Václava a prapraprastrýce Antonína Liehmanna a na dalších příkladech (Jan Jakub Ryba, rodina Dusíků, Jan Nepomuk Josef Filcík ad.).

Postavení učitele se změnilo k lepšímu nejen v oblasti hmotného zabezpečení, ale i sociálního postavení. Učitelé vychovávali novou generaci žáků, měli politický, historický a kulturní přehled, často se zapojovali do kulturních, muzejních, divadelních, pěveckých a dalších spolků, a protože ve většině případů hráli alespoň na jeden hudební nástroj, hráli v místních kapelách nebo jako varhaníci či sbormistři provozovali chrámovou hudbu. Tím významně obohacovali místní kulturu, inspirovali své žáky a spoluobčany a v řadě případů se stali autory hudebních děl vysoké kvality, které jsou hrány dodnes.

Společnost si „svých“ učitelů začala velmi vážit. Stali se vzorem a autoritami nejen pro žáky, ale i pro jejich rodiče. Často jim dokázali poradit nebo pomoci v různých životních situacích. Dokládají to i některá díla (i když idealizovaná) českých spisovatelů např. *„Pan učitel“* (Božena Němcová) nebo *„Škola mé štěstí“* (Karolína Světlá).

Tento společenský status dokládám i na příkladu obou mých předků z maminčiny strany. Starší z bratrů Václav Liehmann byl velmi váženým učitelem a varhaníkem ve Vepřku u Veltrus, ceněným žáky a jejich rodiči, i nadřízenými úřady. Více než 60! let jeho pedagogické práce císař ocenil udělením *Zlatého záslužného kříže císaře Františka Josefa I. s korunou*. Podařilo se mi v *Rakouském státním archivu* získat kopii tohoto císařského dekretu a zdůvodnění udělení řádu, oznámení o úmrtí Václava Liehmanna otištěné v *Národních listech* a nekrolog, které dokazují, jak velké vážnosti se tento *„kantor-hudebník a kantor-ideál“*, těšil.

Podobně váženým byl i jeho mladší bratr Antonín, který pracoval jako podučitel a varhaník ve Zlonicích u Slaného. Zde se ujal mladého Antonína Dvořáka, kterého už dříve ve Vepřku objevil jeho bratr Václav, a který se do Zlonic přestěhoval s rodiči z Nelahozevsi. Naučil ho hrát na další hudební nástroje, učil ho komponovat, pomohl prosadit, aby mu otec umožnil studovat na Varhanické škole v Praze a první hudební skladby komponoval společně s ním. Antonín Liehmann vytvořil desítky hudebních děl, ze kterých se některé hrají dodnes (např. *Ave Maria, Mše d-moll*). Když zemřel, vděčný Antonín Dvořák uspořádal na jeho památku koncert ve Zlonicích, z jehož výtěžku dal postavit svému učiteli pomník.

Perspektivnost a váženost učitelského povolání se projevovala i zájmem veřejnosti o učitelskou profesi. Dokazuje to i skutečnost, že potomci obou mých předků byli rovněž učiteli, v linii Václavově dokonce v dalších čtyřech generacích. Antonínův syn Rudolf byl také kantor-hudebník, ale odešel do Litvy, kde založil hudební školu. Protože vychoval řadu litevských národních hudebních skladatelů, jeho památku zde připomíná každoroční mezinárodní varhanní soutěž. Z nekrologu Václava Liehmanna víme, že svou osobností se stal inspirací pro téměř dvě desítky žáků, kteří si také vybrali povolání učitele.

V této práci se spojila historie českého školství 19. století s osudy mých předků, o to více mi toto téma přirostlo k srdci.

1. Stručný vývoj vzdělávání učitelů v českých zemích v letech 1740-1900

Pro analýzu postavení kantora-hudebníka v české společnosti v 19. století je třeba se seznámit s podmínkami., ve kterých učitelé pracovali. Učitelé byli formováni kulturním a sociálním prostředím a platnými zákony a předpisy. Jejich životní podmínky se postupně zlepšovaly a od začátku 19. století jim poskytovaly nejen lepší hmotné zajištění, ale dávaly jim i možnost ovlivňovat společnost, uprostřed které žili, prostřednictvím výchovy žáků, komunikací s jejich rodiči a kulturními aktivitami (hudba, literatura apod.).

Je třeba připomenout, že původně se učitelé nazývali „kantoři". Kantor byl člověk, který v kostele organizoval chrámovou hudbu a zpěv a předzpěvoval (kantor z it. *cantare* = zpívat). Chrámovou hudbou si učitelé přivydělávali i v 18. a 19. století, ale od 2. poloviny 19. století byli této povinnosti úřady zbaveni. Pokud i poté byli učitelé nazýváni *„kantoři"*, mnoha z nich se to nelíbilo, protože jejich společenské postavení výrazně vzrostlo. Učitelé v té době již absolvovali několikaletou odbornou přípravu, nebyli to laici jako v 18. století.

1.1 Všeobecný školní řád Marie Terezie

Když v říjnu 1740 zemřel císař Karel VI., jeho dcera Marie Terezie zdědila zaostávající říši, která musela reagovat na náhlý pruský útok v prosinci téhož roku. Za válek o dědictví habsburské (1740-1744) se plně ukázaly nedostatky ve státní správě, armádě, hospodářství, daních, ale i školství. Panovnice se proto obklopila odborníky, kteří jí pomohli nezbytné reformy provést.

Dosud byly univerzity v rukou jezuitů a střední školy (gymnázia) spravovali jezuité, piaristé a pauláni. Obecné školy spravovaly příslušné farnosti a vrchnost nebo města a jejich kvalita byla všeobecně nízká, mnohde žádné školy nebyly. Učitele platila obec, farnost i rodiče žáků a jejich životní úroveň byla většinou nedobrá.

Našlo se jen málo vrchnosti, která by školství podporovala. Takovým příkladem je panství v Kostelci nad černými lesy. Zde už v srpnu 1755 provedla reformu farního školství Marie Terezie vévodkyně Savojská, rozená princezna z Liechtensteinu (1694-1772). Na každém svém panství zřídila nadaci, do které přispívala vrchnostenská pokladna a z ní byl

učitelům vyplácen pevný plat. Lesní úřad školám a učitelům dodával zdarma dřevo na topení. Rodiče žáků byli osvobozeni od školních platů.[1]

Učitelé měli žáky vyučovat křesťanské víře, čtení, psaní a počítání, nadaní žáci se mohli učit i hudbě. Učilo se i v sobotu, kdy se žáci měli po vyučování modlit za svou dobrotitelku. Připomeňme, že vévodkyně Savojská už roku 1746 založila ve Vídni *Savojskou rytířskou akademii*, která měla vyšší kvalitu výuky než tehdejší Vídeňská univerzita.

Reformu školství v celé monarchii připravil později jeden z klíčových císařovniných poradců původně lékař **Gerard van Swieten** (1700-1772). Za řízení školství v monarchii od roku 1760 odpovídala dvorská školská komise. V jejím čele dlouhou dobu stál baron **František Karel Kressel z Kvalltenberka** (1720-1801), do roku 1754 první referent pražské právnické fakulty.[2]

Už v roce 1757 byl omezen vliv jezuitů na školství a postupně byli z jejich řízení dále vytlačováni (např. roku 1763 byla sekularizována Filozofická fakulta Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze). Jejich vliv na školství skončil roku 1773, kdy papež Kliment XIV. jezuitský řád zrušil. Jako nejvyšší školní úřad v rakouských zemích byla zřízena ve Vídni roku 1760 **zemská školní komise**, reorganizovaná byla v roce 1774 (existovala až do roku 1848).

Po dlouhých přípravách 6. prosince 1774 Marie Terezie vydala **Všeobecný školní řád**, který od ledna 1785 stanovil podmínky pro školní vzdělávání všech obyvatel říše.[3] Jeho autorem byl **Johann Ignaz von Felbiger** (1724-1788), opat augustiniánského kláštera v Zaháni. Dosavadní systém univerzit, gymnázií a partikulárních městských škol byl rozšířen o systém veřejných škol ve všech farních obcích.

V obcích byly zřizovány jedno nebo dvoutřídní tzv. **triviální školy** (tři základní předměty - tzv. trivium: čtení, psaní a počtů a dále náboženství). Na venkově se děti učily i základům hospodaření. Ve městech se trivium rozšiřovalo o dovednosti potřebné pro vznikající průmysl a řemesla. V krajských a větších městech vznikaly trojtřídní **školy hlavní** s rozdělením výuky na průmyslovou a zemědělskou výrobu (zeměpis, fyzika, rýsování, geometrie, stavitelství a přírodopis.). Školy hlavní byly většinou čtyřtřídní.

V Praze a v Brně byly založeny **školy normální** (v Praze byla první otevřena roku 1775), které završovaly základní vzdělání a sloužily i jako školy vzorové (byly určeny pro

[1] Oulíková, Petra (ed.). *Marie Terezie vévodkyně Savojská a české země*. Praha: NLN, 2019, s. 11.
[2] Kadlec, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha: Zvon, 1991, s. 157.
[3] Kasper, Tomáš, Kasperová, Dana. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008, s. 85.

budoucí učitele). Vyučovala se na nich i mechanika, kreslení a stavebnictví, a to pouze v němčině.

Jazyková otázka na školách v mnohonárodnostní monarchii byla citlivým tématem. Na triviálních školách se vyučovalo v jazyce, kterým převážně hovořilo místní obyvatelstvo. Na hlavních školách se vyučovalo česky pouze v prvních dvou třídách, v dalších byla hlavním jazykem němčina. Cílem tohoto opatření bylo umožnit absolventům vyššího vzdělání komunikovat s úřady v obou zemských jazycích a také mít možnost ucházet se o státní službu a službu v armádě. Postup do vyšších ročníků škol neurčoval věk žáka, ale jeho schopnosti.

Zlepšení vzdělanosti obyvatel mělo podpořit hospodářský rozvoj státu, zajistit mu kvalitní úředníky a vojáky, vše v rámci filozofie osvícenství. Tím mělo být ovlivňováno i myšlení obyvatel a způsob a kvalita jejich života. Všeobecný školní řád nabádal rodiče, aby své děti ve věku 6-12 let posílali do školy, a to nejen chlapce, ale i dívky. Povinná školní docházka byla stanovena až od roku 1789.[4]

Ráda bych dodala, že ještě v roce 1775 Felbiger vydal třídílnou příručku pro učitele ***Methodenbuch***, která o dva roky později vyšla i v česko-německé verzi, aby dal učitelům návod, jak mají své žáky vyučovat. Zavedl písmenkovou a tabulkovou vyučovací metodu, podle které kantor sestavoval z učebnic tabulky s výukou jednotlivých předmětů, jako učební pomůcku. Podle nich se děti mechanicky učily nazpaměť celé věty.[5]

Pozoruhodné je, že se snažil pomoci s výukou zdravotně postiženým a žákům s nižší inteligencí. Zde trval, aby tyto žáky vyučovali ti nejlepší učitelé. Žáky třídil podle jejich schopností na lehce chápavé, středně šikovné a na vyučování nezpůsobilé. Pro každou kategorii žáků zavedl samostatný postup výchovy a vyučování.

Všeobecný školní řád přinesl hluboké proměny celého školství, které se zesvětštilo, postátnilo a znárodnilo (zemské jazyky namísto latiny). Venkovský učitel-kantor šířil vzdělání, hudbu, lidovou kulturu, i náboženství, podle převládající víry žáků (po vydání *Tolerančního patentu* 13. října 1781 císařem Josefem II.). Proměna školského systému v českých zemích se projevila pozitivně i na postavení učitelů v obcích. Proto se zde o školském sytému zevrubněji zmiňuji.

[4] Novotný, Miroslav. *Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí*, in: Tinková, Daniela – Lorman Jaroslav (edd.). Post tenebras spero lucem: Duchovní tvář českého osvícenství. Praha: 2009, s. 148–150 a 156.
[5] Kasper, Tomáš, Kasperová, Dana. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008, s. 86.

1.2 Nový školní řád z roku 1805

Výbuch Velké francouzské revoluce roku 1789 a následné vypuknutí napoleonských válek, způsobily zděšení ve zbytku Evropy a strach z přenosu revoluce do dalších zemí. To vedlo k upevnění konzervativní vlády císaře Františka I. a k obnovení vlivu církve na řízení školského systému.

Dne 11. srpna 1805 byl vydán nový řád pro obecné školy – tzv. **Schulkodex**, který vyšel pouze v němčině a teprve roku 1822 i v češtině (všeobecný školní zákon *Politische Verfassung der deutschen Schulen für die k. k. österreichischen Provinzen mit Ausnahme von Ungarn, Lombardie, Venedig und Dalmatien*). V tomto zákoníku byla soustředěna všechna dosud vydaná nařízení pro školy (475 článků). Byla zavedena povinnost školní docházky pro všechny děti od 6 do 12 let, a ta se poprvé i úředně kontrolovala.

Celý systém výuky byl na další půlstoletí „stabilizován" a zaměřil se především na výchovu loajálního občana státu a vštípení náboženských dogmat. Žák se měl ve škole naučit jen těm znalostem, které nezbytně potřeboval a žádné „novoty" ho neměly nabádat ke změnám zaběhnutých poměrů. Byl to krok zpět, který deformoval původní Felbigerovy osnovy a šel proti trendům rozvoje pedagogiky v západní Evropě. Tím se Rakousko začalo opět opožďovat i hospodářsky za Francií, Anglií nebo Německem.

Současně ale v roce 1804 vyhlášený francouzský občanský zákoník ovlivnil přes Rýnský spolek a další německé státy, a nakonec po porážce v bitvě u Slavkova (2. 12. 1805) i právní systém v habsburské monarchii, ať se tomu vídeňská vláda bránila, jak chtěla. V červnu 1811 byl proto podle francouzského vzoru vydán ***Všeobecný zákoník občanský***, který zaručil všem občanům habsburských zemí (s výjimkou Uher) rovnost před zákonem a řadu občanských a osobních práv. Další práva přinesl rok 1848, kdy došlo ke zrušení poddanství a ke vzniku poměrně svobodných obecních a městských samospráv, které nahradily vrchnostenské úřady. I tyto celkové právní poměry a úspěšný rozvoj průmyslu, zemědělství, obchodu a dopravy, se projevily na zlepšení poměrů v českém školství.

V roce 1824 vyšla nová **metodní kniha** pro české země (*Kniha metodní nebo Navedení k dokonalému vedení učitelského úřadu pro učitele na triviálních a hlavních školách*), jejíž autor **Josef Peitl** vycházel ze *Schulkodexu*, ale její hlavní předností bylo zdůvodnění způsobu výuky pedagogickou psychologií. U žáka se podle něj nemá pracovat jen s jeho pamětí, ale také s představivostí a nesmí se zanedbávat ani jeho citová výchova. Opět se mělo postupovat od

jednoduchého ke složitému, od známého k neznámému. Peitl zdůrazňoval význam osobního přístupu učitele, ve kterém měli žáci vidět vzor, všímal si otázek hygieny ve škole a kázně.[6] Na konci školního roku žáci skládali veřejné zkoušky.

1.3 Vzdělání učitelů obecních škol

Podle dochovaných statistických údajů v 18. století téměř 60 % učitelů nemělo odpovídající znalosti a dovednosti, které byly potřebné pro výuku na obecní (elementární) škole. Při inspekcích bylo často zjištěno, že zejména na vesnických školách vyučovali lidé bez potřebné kvalifikace, dokonce někdy ani neuměli gramatiku. Některým učitelům byla vytýkána přílišná agresivita vůči žákům (bití) nebo alkoholismus.

Ještě na počátku 19. století byly požadavky na učitele obecních škol poměrně nenáročné. Muselo se jednat o svobodného muže katolické nebo evangelické víry, bezúhonného, věku minimálně 17 let a s výborným prospěchem na obecní a na tříleté hlavní škole. V roce 1811 trval učitelský kurz pouhé tři měsíce. V roce 1822 byl prodloužen na dvojnásobek. Ještě v době vlády císaře Františka I. (1768-1835) se objevila kritika na krátkou dobu těchto kurzů a byly předloženy návrhy na zavedení dvouletých učitelských seminářů.

Po dokončení učitelského kurzu se jeho absolvent mohl ucházet nejprve o místo pomocníka učitele. Pokud dosáhl věku 20 let a měl alespoň jeden rok praxe, mohl se žádat i o místo učitele. V takovém případě musel u územně příslušného vikáře složit předběžnou zkoušku a poté požádat vrchního školního dozorce o zkoušku učitelskou (konkurzní). Už tehdy se pamatovalo na další vzdělávání učitelů. Proto ve 40. letech 19. století se začaly pořádat jednou ročně okresní porady učitelů a jejich duchovních, pod vedením okresního školního inspektora.

V roce 1848 byly půl roční učitelské kurzy zrušeny. Nahradily je dvouleté semináře při biskupstvích v Praze, Hradci Králové, Litoměřicích, Brně a Olomouci tzv. **preparandy**. Později vznikaly i jinde při tzv. vzorových ústavech. *Hasnerův zákoník* z roku 1867 stanovil studium učitelství na dva roky, a to na učitelských ústavech. Studium zde končilo maturitou a

[6] Hloušková, Lenka. *Prameny k dějinám didaktiky v 19. století v českých zemích*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia minora Facultatis philosophicae universitatis brunensis U 2, 1997, s. 150.

absolvent měl postavení podučitele. Poté musel vykonat dvouletou praxi a teprve potom mohl složit zkoušku učitelské způsobilosti a stát se učitelem na obecné škole.

Učitel měšťanské školy musel složit navíc zkoušku způsobilosti ve vybraných odborných předmětech: obor gramaticko-historický (vyučovací jazyk, zeměpis, dějepis); obor přírodovědecký (přírodopis, fyzika, chemie a matematika nebo rýsování); obor matematicko-technický (matematika, deskriptivní geometrie, kreslení, psaní); vyučovací jazyk (např. čeština), druhý jazyk (němčina) a tělesná výchova. Zájemce o práci v městské škole musel složit navíc i zkoušku z pedagogiky.

K další změně došlo v květnu 1874, kdy byly namísto dvouletých preparand zřízeny **čtyřleté učitelské ústavy** (studenti neplatili školné) s maturitou[7]. Při každé z nich byla založena obecná škola pro cvičení výuky budoucích pedagogů. Mezi předměty patřily náboženství, pedagogika s praktickým cvičením , vyučovací jazyk (český, německý), zeměpis, přírodopis, dějepis spojený s naukou o rakouské ústavě, matematika a geometrie, přírodozpyt, krasopis, kreslení od ruky, hudba (zejména chrámová) a tělocvik.

Na učitelských ústavech studenti skládali zkoušku z dospělosti (maturitu) a po pěti letech i způsobilosti. Pokud tak neučinil, bylo jeho vysvědčení dospělosti anulováno. Další odborné vzdělávání učitelů zajišťovaly okresní učitelské knihovny, na jejichž provoz museli učitelé přispívat půl procentem z platu. Jejich odborná úroveň postupně rostla a na tom měly zásluhu i další vyhlášky vídeňské vlády.

Když v roce 1883 opět získala vliv ve školství katolická církev novelou školského zákona, musel být učitel schopen vyučovat i předmět náboženství (vyučoval to, které měla většina žáků).

1.4 Rozvoj školství v 19. století

Od roku 1805 vznikaly **reálné školy**, které se připojovaly k učilištím vyšším nebo odborným. Zaměřovaly se na obchod, průmysl a hospodářství. Počátek školního roku se řídil místními poměry a na konci roku se skládala výroční zkouška.

Nejvyšším školním úřadem byla do roku 1848 **dvorská studijní komise**. Poté byla nahrazena **ministerstvem kultu a vyučování**. Po uzavření konkordátu Rakouska s papežskou

[7] Kasper, Tomáš, Kasperová Dana. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008, s. 97.

stolicí v roce 1855 bylo školství znovu podřízeno katolické církvi. K další významné změně došlo v roce 1864 vydáním tzv. konkurenčního zákona, kterým byl zrušen patronát vrchnosti nad obecními školami a ty přešly pod správu obcí. Ty zakládaly nové školy, stavěly pro ně nové budovy a hledaly schopnější učitele.

Tzv. prosincová ústava z roku 1867 rozšířila svobody občanů monarchie. Od ledna 1868 stát převzal dohled nad školským systémem, který byl zcela postátněn. Dozor nad školami vykonávaly místní školní rady. Církvi byl ponechán vliv pouze na výuku náboženství. Konkordát s papežskou stolicí byl zrušen o dva roky později.

K zásadní školní reformě došlo 14. května 1869, kdy byl vydán tzv. **velký říšský zákoník**, který připravilo ministerstvo kultu a vyučování. Podle ministra vyučování v letech 1867-1870 **Leopolda Hasnera** (1818.1891), který ho předložil do parlamentu,) se nazývá také Hasnerův. Byla zavedena povinná osmiletá výuka (6-14 let), její plnění se kontrolovalo a při nedodržení zákona čekaly rodiče tresty. Nejvyšší úvazková míra byla zákonem stanovena na 30 hodin týdně. V jedné třídě mohlo být maximálně 80 dětí. Upravil se také obsah výuky (omezil výuku přírodních věd) a opět posílil roli církve.[8]

Zákoník definoval základní ustanovení o účelu a zřizování obecných škol, návštěvě školy, postavení učitelů, dále účel a cíl školy. Přestaly se používat starší názvy škol triviální, hlavní, farní či filiální a byly zřízeny **obecné školy** a podle počtu tříd jednotřídní, dvoutřídní ad. Místo reálných škol se zřizovaly vícetřídní obecné školy nebo **měšťanské školy**. Ve vícetřídních školách se žáci od čtvrté třídy rozdělovali podle pohlaví (školy smíšené). Poprvé byly rozděleny obecné školy na elementární s délkou výuky šest let, vyšší obecné a měšťanské.

Obecné školy měly žáky vychovat k mravnosti a zbožnosti, poskytovat jim vědomosti a znalosti a rozvíjet jejich duch. Měli se z nich stát řádní občané, kteří budou mít úctu k panovníkovi a jeho domu, vážnost k zákonům i státnímu pořádku, morálce, lásku k národu a společné vlasti a k náboženské i národní snášenlivosti. Absolventi škol měli mít smysl pro pravdu, dobro a krásu, dobrou a přímou, šlechetnou povahu. Škola měla pomáhat v prevenci nežádoucích sociálně patologických jevů (zákaz konzumace alkoholických nápojů apod.).

Říšským zákonem bylo zvýšeno školné a od roku 1870 platil nový školní a vyučovací řád. V platnosti zůstal další dvě desetiletí. Konzervativní vládní kruhy prosadily opětovné posílení role katolické církve ve školství. Školská novela, která byla vyhlášena jako zákon 2.

[8] Kasper, Tomáš, Kasperová, Dana. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008, s. 96-97.

května 1883 č. 53. říšského zákoníku, měnila některá ustanovení zákona z roku 1869. Venkovské děti dostaly školní úlevy, což byl krok zpět (na nátlak rolníků). Ukončit školní docházku bylo možné už ve 12 letech u dětí ze sociálně slabých rodin. [9] Úlevy se vztahovaly i na nemajetné obyvatele ve městech.

Školním řádem z 20. srpna 1870 se přesně definovaly povolené omluvy v docházce. Za podstatnou omluvu se pokládá, když dítě onemocní, je špatné počasí nebo neschůdná cesta do školy. Počet žáků na jednoho učitele se zvýšil na 100 a do tohoto počtu se nezahrnovali žáci, kteří měli polodenní vyučování v rámci úlev. Mezi vyučované předměty na učitelských školách se zařadila hra na varhany a klavír.

Správcem školy mohl být pouze učitel, který byl téže víry, jako většina žáků ve farní obci (katolické, evangelické), v rámci náboženské svobody. Zde si musíme uvědomit, že náboženství hrálo v životě lidí v 19. století velmi podstatnou roli a nevěřících bylo zanedbatelné množství. Nelze na toto období nahlížet *„očima“* 21. století. Svoboda víry v monarchii byla rozsáhlá a byla nesrovnatelně lepší, než např. v katolickém Polsku, jeho velkou část anektovalo v 18. století pravoslavné Rusko.

Při výuce se nyní dbalo na to, aby školní rozvrh začínal náročnějšími předměty a každou další hodinu klesala náročnost předmětu tak, jak se s přibývajícím časem výuky snižují duševní schopnosti žáků. Rovněž žáci první třídy měli mít vlastní třídu, protože potřebovali více času a klidu na výuku. V dalších ročnících už mohly být třídy rozděleny na dva i více ročníků (oddělení), podle místních podmínek. Čím bylo více ročníků žáků v jedné třídě, tím zkušenější učitel je měl učit.

V červenci roku 1869 byly vydány první učební osnovy s popisem cíle vyučování v jednotlivých předmětech. Rokem 1914 české obecné školy vyučovaly tyto předměty: náboženství, čtení, psaní, vyučovací jazyk, počty s měřictvím, přírodopis, přírodozpyt, zeměpis, dějepis, kreslení, zpěv, tělocvik pro chlapce a ruční práce pro dívky.

Zákon stanovil, že obecné školy jsou veřejným vzdělávacím ústavem a zřizovaly se tam, kde bylo alespoň 40 dětí školou povinných. Docházková vzdálenost do škol byla 4 kilometry. Tam, kde se v mezích této vzdálenosti vyskytovaly překážky (např. neschůdná cesta), se

[9] Lenderová, Milena, Jiránek, Tomáš, Macková, Marie. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009, s. 218.

zřizovaly **expozitury** (tzv. *exkurendní štace*). Zde vyučoval mladší učitel tak dlouho, dokud nebyla překážka odstraněna.

Po roce 1870 bylo veškeré školství záležitostí zemskou. Školy řídila místní školní rada, a nad ní okresní a zemská. V menších obcích byl učitel i správcem školy, na větších školách byl nazýván *„řídící učitel“*, na měšťanské škole byl jmenován ředitelem. Před rokem 1848 na chod školy dohlížel *„školní dozorce“* jmenovaný vrchností, na mravnost a duchovní výchovu dohlížel místní farář. Později dozor vykonávala místní školní rada, volená na dobu tří let. Kontrolovala se nejen docházka a prospěch žáků, ale i stav a vybavení školní budovy a způsobilost učitele. Chudí žáci dostávali učebnice a další pomůcky zdarma. Školství každé dědičné zemi řídila Zemská školní komise, podřízená ministerstvu vyučování a kultu ve Vídni. V roce 1849 vznikly zemské školní rady a zemské školní úřady.

1.5 Příjmy učitelů obecných škol

Zřizovateli škol byly od 18. století vrchnosti a královská města. Zřizovaly se ve farních obcích, které zodpovídaly za vybavení školy. Plat učiteli většinou hradili rodiče žáků, a to z velké části v naturáliích. Často učitelé museli svůj plat od rodičů opakovaně vymáhat, což nebylo příjemné, ani důstojné. Běžné bylo, že si učitelé přivydělávali koledou[10].

Jak již bylo řečeno v 18. století se učiteli stávali lidé, kteří uměli číst, psát a počítat, ale neměli žádné pedagogické vzdělání (např. vysloužilí vojáci). V řadě případů holdovali alkoholu, a to bylo rodiči i obcemi kritizováno. Např. v Sebranicích u Svitav byl v roce 1843 pro špatné chování sesazen pomocný učitel Václav Hatle a ještě ve stejném roce i učitel Jan Břicháček, protože oba příliš holdovali alkoholu.

Vrchnost měla dohlížet na to, aby učitel jednal s rodiči a žáky upřímně a přátelsky. Současně se měl v jejich příbytcích panovat pořádek, čistota, klid, manželský soulad a vzorná výchova vlastních dětí a tím měla vzrůst vážnost učitelů v obci.

V Sebranicích u Svitav v roce 1743 chodili učitelé na koledu na Tři krále a za to dostávali od sedláků 3 krejcary (kr.), od zahradníků 2 kr. a od chalupníků po 1 kr. Koledovali také na Zelený čtvrtek, kdy od sedláka měli dostat 6 vajec, od zahradníků 4 a od chalupníků po 2.[11] O posvícení měl být učitel obdarován posvícenským koláčem od každého sedláka i

[10] Zajímavosti z dějin školství. Učitelské povolání dříve. (2012, leden). *Lubenský zpravodaj.* file:///C:/Users/Acer/Downloads/2012-01.pdf
[11] Zajímavosti z dějin školství. Učitelské povolání dříve. (2012, leden). *Lubenský zpravodaj.* file:///C:/Users/Acer/Downloads/2012-01.pdf

zahradníka. Sedláci byli dále povinni učiteli v průběhu roku věnovat jeden bochník chleba, každý zahradník půlku bochníku. Za to učitel musel navíc každý den hodiny na kostelní věži nařizovat a natahovat, v kostele hrát na varhany a s farářem chodit k nemocným.

Vítaným přilepšením byl příjem za služby varhanické a kostelnické (správa kostela). Protože učitelé zpravidla hráli na nějaký hudební nástroj (nejčastěji housle a varhany), uplatnili se i jako hráči nebo kapelníci místních kapel (tzv. bandy).

V 18. a na počátku 19. století musel učitel ze svého platu platit ještě pomocného učitele, kde bylo třeba a také bezplatně poskytovat stravu a prádlo. V archivu obce Sebranice se nachází fasse učitele Jana Šreibera ze dne 12. února 1799. V dokumentu se uvádí: *„V místní obci Sebranice a přiškolených obcí Třemešné, Pohoře, Kališti, Lubné, Stříteži, Lesníku a Haně je počet dětí školou povinných 245. Z toho:*

a) 90 chudých a bezplatně vyučovaných

b) 10 dítek takových rodičů, kteří za 3 dítky školné platí, ale za ostatní platit nemusí

c) 145 dítek, za něž se školné platí.

Příjmy učitele za rok 1799:

A) Desátek náleží ze 14 měřic žita a 14 měřic ovsa. V penězích odváděný desátek 45 kr. a obilné činí 22 zl. a 25 kr.

B) Od kostela v Širokém Dole (9 kr.).

C) Od školní obce a přiškolených obcí – ze školního fondu (2 zl., 39 kr.); z fondu pohřebního (13 zl.); z týdenního školného (sobotáles) dle počtu dětí se řídícího-z jednoho dítěte obnáší školné za týden 1 kr. nebo 1,5 kr. a šk. rok čítá 46 týdnů (77 zl., 26 kr.).

D) Tak zvané domovní dávky – ze 380 stavení na Nový rok po 3 kr. (19 zl.); 123 bochníků chleba po 6 kr. (12 zl., 18 kr.); 123 kusů koláčů po 1 kr. (2 zl., 3 kr.); 20 kop slepičích vajec – chalupník má dáti po dvou, sedlák po šesti vejcích (4 zl.).

E) Dříví pro školu – ze Sebranic a Kaliště – 1 sáh; z Pohory – 1 sáh; z Lubné – 1 sáh; od vrchnosti – 3 sáhy.

Úhrn veškerých příjmů: 153 zlatých (1 zlatý čítá 60 krejcarů).“[12] To tehdy nebyl ani malý, ani velký příjem, pohyboval se někde mezi platem zednického tovaryše a mistra.

Až v roce 1785 k byla zavedena tzv. **kongrua**, která nařizovala, že učitelé musí dostávat určitou část svého platu přímo v penězích, zatímco dosud dostávali vše jen v naturáliích. Aby byl přehled o veškerých příjmech jednotlivých učitelů a o počtu školou povinných dětí, sepisovaly se jejich seznamy tzv. *„fasse“*.

Učitelé si často přivydělávali ke svému příjmu v místních kapelách. Toto jim bylo zakázáno *Politickým zřízením školským* v roce 1805. Příčinou bylo, že v mnoha případech dostali za hru „zaplaceno“ alkoholem, což nebylo na veřejnosti dobré pro jejich reputaci. Někteří učitelé byli i alkoholiky. Se zákazem hraní jim proto bylo také nařízeno, aby zanechali *„hluboce zakořeněného pekelného chlastu“*.[13]

Po roce 1800 nastalo ustálení příjmů učitelů. V roce 1806 byly učitelům stanoveny pevné platy. Například na akademických gymnáziích dostával učitel plat 700 zlatých ročně, na ostatních gymnáziích o 100 až 200 zlatých méně.[14]

Na vesnických školách učitel kromě platu dostával byt, dřevo na otop zdarma a další naturálie. Dřevo do školy a učitelova bytu dovezla vrchnostenská správa nebo obec. Učitel si ho musel naštípat sám nebo o to požádal starší žáky nebo si najal nádeníka. Kromě toho měl příjem z polí a zahrad, které dostal zdarma k užívání od obce (někdy mu ho obec za malý poplatek pronajímala).

Felbigerův Školní řád z roku 1774 uvádí povinnosti učitele, i ve vztahu k jeho příjmu. Podívejme se, jak se tehdejší vláda k odměňování učitelů stavěla: *„Školní děti je povinen milovat a působit příkladem. Vyžaduje se poslušnost k faráři a ostatním nadřízeným. Učitelovo chování musí být bezúhonné, tanec a pití jsou u něho nepřípustné. Vyučování se mu nesmí nikdy stát břemenem...Učitel má být spokojen s málem a malý plat nemá být zdrojem jeho nedbalosti. Naopak, píle má doprovázet každý jeho čin.“*[15]

O hmotné postavení učitelů bylo na začátku 19. století velice málo postaráno. Plat – nebo-li školné, se vybíralo od žáků při sobotní výuce (odtud název *„sobotáles“*). Původně učitel

[12] Zajímavosti z dějin školství. Učitelské povolání dříve. (2012, leden). *Lubenský zpravodaj.* file:///C:/Users/Acer/Downloads/2012-01.pdf
[13] Učitelské noviny č. 22/2005
[14] Morkes, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774–1946).* Plzeň: Pedagogické centrum, 1999, s. 12.
[15] Němeček, Jan. *Školní deníky Jakuba Jana Ryby*. Praha: 1957, s. 16.

plat vybíral od rodičů sám, což bylo nedůstojné, proto bylo po roce 1854 obcím nařízeno, aby školné vybíral rychtář (např. roku 1854 byl sobotáles ve výši 2, 2,5 a 3 stříbrné krejcary týdně), později max. 4 koruny. Neplacení školného se trestalo pokutou, stejně jako když rodiče neposílali své děti do školy.

V době po březnové revoluci v roce 1848 patřil k největším kritikům špatného platového zajištění učitelů novinář, spisovatel a politik **Karel Havlíček Borovský**. Jeho slova*„pokaváde budou učitelé odměňováni hůře než pěstitelé koní, nebudou obce kvésti“* [16], je ale nutné interpretovat v kontextu. Chovatelé koní tehdy patřili k velmi dobře platově zaopatřeným profesím a na jejich úroveň příjmů K. H. Borovský chtěl postavit učitele.

Plat učitelů obecných škol se pohyboval podle počtu žáků a v polovině 19. století činil 200 zlatých a více ročně u učitele a okolo 120-150 zlatých u pomocného učitele. [17] Pro srovnání uveďme další roční platy u vybraných profesí z roku 1848:

- vyšší úředník 500–700 zlatých
- dělník 100–200 zlatých.

V 1. polovině 19. století, aby se učitel uživil, přivydělával si jako varhaník v kostele, učitel hudby nebo kapelník místních orchestrů. Výslovně bylo učitelům zakázáno hrát na svatbách a v hospodách, ale de facto jim to bylo většinou tolerováno.

Ke změnám v odměňování učitelů došlo v roce 1869, kdy byly zrušeny všechny naturální dávky, bylo jim zakázáno pracovat jako kostelníci a dostávali pevný plat v penězích. V případě obecných škol byl plat vyměřován podle velikosti obcí, které byly zařazeny do čtyř velikostních tříd – podle počtu žáků.

Např. v archivu v Litomyšli se nachází dokument z roku 1854, podle kterého bylo roční služné učitele lubenské školy Josefa Vaníčka 150 zlatých. Dne 21. ledna 1870 bylo upraveno roční služné učitelům školy v Sebranicích, které vzrostlo na 400 zlatých v případě řídícího učitele Václava Kremla a na 280 zlatých u podučitele Jana Vejmana. V roce 1873 byla sebranická škola zařazena do II. třídy služného, což přineslo další vzrůst platu pro řídícího učitele na 500 zlatých ročně a na 350 zlatých pro podučitele. [18]

[16] Učitelské noviny č. 22/2005
[17] Malý, K. a kol.: *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, s. 177.
[18] Zajímavosti z dějin školství. Učitelské povolání dříve. (2012, leden). *Lubenský zpravodaj.* file:///C:/Users/Acer/Downloads/2012-01.pdf

Lépe na tom byli učitelé měšťanských škol a gymnázií (viz tab. č. 1). Podle nařízení z roku 1874 měl být plat učitele takový, aby z něj dokázal uživit svou rodinu a nemusel si k platu přivydělávat. Zajímavostí je, že plat učitele se zveřejňoval v učitelském zápisníku, který pro učitele vycházel každý rok. V této době už učitel dokázal z platu zajistit potřeby své rodiny a mohl si časem koupit nebo postavit i vlastní domek.

Plat učitele po roce 1875 byl na měšťanských školách 800 zlatých, podučitelé dostávali 450 zlatých. Na obecných školách byl plat mezi 400 až 700 zlatými. Podučitelé dostávali v 1. až 3. třídě 400 zlatých a ve 4. třídě 350 zlatých. Od roku 1890 dostali všichni učitelé, kteří pobírali plat jen 400 zlatých, přidáno 100 zlatých a 4. platební třída byla zrušena. Materiální zabezpečení a kvalitní pedagogické vzdělání, významně posílily prestiž učitelského povolání.

Výhodou učitelského povolání po roce 1848 bylo jejich zařazení jako zaměstnanců státu do systému penzí. Učitelé a podučitelé a jejich vdovy a sirotci, měli nárok na starobní penzi. Úplné penze vdovy dosáhly, pokud učitel odsloužil alespoň 10 let, jinak jim bylo vyplaceno tzv. odbytné.

O zlepšení rakouského školství usilovala i řada pedagogů. Jmenujme např. významného pedagoga **Karla Slavomije Amerlinga** (1807-1884) a ředitele české hlavní školy v Praze v Panské ulici[19], který se zasloužil roku 1839 o založení soukromého vzdělávacího ústavu pro žáky i dospělé v Praze (národní ústav Budeč jako lidová univerzita pro výchovu národních učitelů, průmyslníků, vychovatelek, matek a hospodyň). Na svou dobu výjimečně vybavená škola měla k dispozici učebny, dílny, laboratoře, knihovnu, a dokonce i botanickou zahradu a tiskárnu. Amerling vydával odborný pedagogický časopis *„Posel z Budče“*.

Návrhy na reformu rakouského školství předložili např. František Čupr, Jan Evangelista Purkyně nebo Jan Erazim Vocel, ale všechny návrhy byly zamítnuty. Školství v Království českém se nadále řídilo Všeobecným školním řádem z roku 1774, který upravoval i vzdělání učitelů.[20] Hasnerův zákoník řídící školství v monarchii platil i v Československu, a to až do roku 1922, kdy byl nahrazen tzv. **malým školským zákonem**.[21]

Zákonem z 21. ledna 1870 bylo upraveno obsazování učitelských míst. Na volné místo byl vypsán konkurz v délce šesti týdnů, který veřejně inzerátem (úřední zemské noviny apod.)

[19] Kasper, Tomáš, Kasperová, Dana. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008, s. 99.
[20] Horák, Kratochvíl. *Stručné dějiny vývoje školy a pedagogického myšlení*. Liberec: Technická univerzita, 2005, s. 77-81; Kasper, Kasperová, 2008, s. 95-99.
[21] Horák, Kratochvíl, 2005, s. 77-81; Kasper, Kasperová, 2008, s. 95-99.

oznámil místo a typ volného místa, roční příjem, požadované doklady a místo, kam mají být doručeny (místní školní radě).

Počet učitelů na škole byl podřízen počtu žáků. Pokud byl průměrný počet žáků 80 na jednoho učitele po dobu tří let při celodenním vyučování, bylo nařízením stanoveno přijmout dalšího učitele. Třetí učitel byl povolán v případě, že tříletý průměr na učitele byl okolo 160 dětí.

Tab. č. 1 Srovnání ročních platů učitelů vybraných obecných škol a hlavních škol v okresním městě a největší veřejné školy v Praze (v rakouských zlatých)[22]

Město/obec	Počet tříd		Počet žáků		Jméno/funkce	Roční plat (zlatých)	
	1860	1867	1860	1867		1860	1867
Praha 1. Malostranská hlavní a nižší reální škola (něm.)	3	7	224	546	ředitel	1050	1050
					katecheta	945	945
					učitel reální	630-840	630-840
					učitelé	420-630	367-787
					pomocný učitel	0	315
Kolín hlavní a nižší reální škola	8	8	1014	894	ředitel a katecheta	600	700
					reální učitelé	400-470	500
					učitelé	250-350	350
					podučitelé	0	225
Ovčáry u Kolína	2	2	232	236	Badouček	379	379
					Badouček Ignác	136	136
Veltrusy	2	2	263	288	Benda Štěpán		337
					Duchoslav Frant.	150	
					Benda Václav		157
Vepřek	2	2	213	194	**Liehmann Václav**	267	281
					Fr. Panýr podučitel	150	157
Zlonice	3	3	223	248	Toman Josef	373	411
					Liehmann Antonín	145	120
					Janda Petr	120	157

Pozn.: Žlutě zvýrazněni jsou učitelé bratři Václav a Antonín Liehmannovi (viz dále).

[22] Školský šématismus arcidiecéze pražské, sestaven dle úředních udání roku 1860, s. X, XX5, XXVI, XXXIX, XL, LV, Kalendář učitelský na rok 1868, s. 5, 23, 53, 54, 99.

Tab. č. 2 Ceny zboží v 1. polovině 19. století (rakouský zlatý = 60 krejcarů)[23]

Druh zboží	**Cena**
slepice	15 kr.
kachna, husa	1-2 zl
60 vajec	1 zl.
beran	4 zl
žejdlík mléka (cca 0,3 l)	45 kr
funt másla (0,45 kg)	1 zl.
sáh tvrdého dřeva (2,27m^3)	8 zl.
sud piva	12-32 zl.
kráva	60-100 zl.

Tab. č. 3 Roční mzdy v první polovině 19. století v Čechách (rakouský zlatý = 60 krejcarů)

Zaměstnání	**Mzda**
důchodní – úředník na panství	520 zl.*
zednický mistr	247-260 zl.
učitel	150**
pomocný učitel	70
zednický tovaryš	182-208 zl.
zednický nádeník	78-104 zl.
pacholek	26-43 zl.
děvečka	17-22 zl.*

* *Včetně bytu, stravy a ošacení* ** *K tomu naturálie (dřevo, zahrada, pole apod.)*

[23] PŘEHLEDNĚ: Čím se v českých zemích platilo a co se dalo z výplaty koupit. (2002, 12. únor). iDNES.cz/zpravodajství. Získáno 7. března 2021 z https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/vydelek-vyplata-ceske-zeme-v-historii-srovnani.A020211_135901_fi_osobni_mir

2. Postavení a role učitelů v 19. století na území Čech

Na počátku 19. století zůstávalo sociální postavení vesnického učitele špatné, ale postupně se zlepšovalo. Jeho příjem z platu byl průměrný a jen v některých obcích ho doplňoval větší příjem z přiděleného pole, louky a zahrady. Proto si učitelé museli přivydělávat, nejčastěji jako varhaníci ve farních kostelech. Tento příjem byl vítaný a mohl činit i např třetinu jejich ročního příjmu ze školného. Někteří učitelé si přivydělávali jako kostelníci, matrikáři nebo úředníci obecního úřadu.

Často učitelé ovládali hru nejen na varhany, ale i na více hudebních nástrojů. To jim umožňovalo hrát v kapelách nebo některé z nich i sami založili nebo byli jejich kapelníky a mohli si vydělat peníze hraním na pohřbech, církevních slavnostech, nikoliv však na svatbách nebo v hospodách, což jim bylo zapovězeno. Pokud byli výbornými zpěváky, mohli získat příjem i prestiž zpěvem na chrámovém kůru jako první zpěváci a sbormistři.

Pokud byli výbornými hráči, byli zváni ke společným hrám s úředníky vrchnostenské správy, bohatými měšťany nebo dokonce s majiteli panství. To jim přineslo nejen finanční přilepšení, ale také zvýšení osobní prestiže v místní společnosti. Dalším příjmem pak bylo vyučování hudbě pro syny místních měšťanů příp. sedláků, jejich doučování nebo výuka v němčině či latině, pokud rodiče usilovali o uplatnění svých potomků v duchovní službě, vrchnostenské nebo městské správě apod.

Někteří učitelé prokázali i schopnost komponovat, a to nejen jednoduché skladby (dnes už většinou zapomenuté), ale i složitější hudební díla. Z řady takových učitelů-komponistů lze připomenout např. **Jana Jakuba Rybu** (1765-1815) kantora v Rožmitálu pod Třemšínem a autora známé *České mše vánoční*, **Jana Evangelistu Kypta** (1813-1868) varhaníka, skladatele a později kantora v Jindřichově Hradci)[24] nebo bratry **Václava** a **Antonína Liehmannovi** (viz dále).

Protože učitelé měli předepsané vzdělání, ovládali plynně oba zemské jazyky (čeština a němčina), uměli výborně číst a psát, hrát na varhany a mívali širší rozhled než ostatní obyvatelé, bývali za to váženi. Učitel byl s farářem a starostou nejváženější osobností v obci.

Dobové prameny připomínají, že bylo mnoho německých učitelů, kteří se bez problémů zapojovali do veřejného kulturního života, bez ohledu na národnosti a svou činností

[24] Padrta, Karel. *Hudebníci jihočeského kraje*. České Budějovice: Krajská knihovna Č. Budějovice, 1969, s. 29.

obohacovali život všech obyvatel bez rozdílu. Jak píše např. výše uvedený Jan Evangelista Kypta, Rudolf Leberl syn německého kantora: *„vychoval mnoho nastávajících šumavských pedagogů v Českých Budějovicích, které se ocitly po Mnichovu a záboru pohraničí v tzv. Rest-Tschechei"*[25]. Leberl komponoval komorní skladby a písně a sbíral a upravoval šumavský hudební folklor.

Učitelé, jako představitelé inteligence v obci, se zajímali o informace, četli noviny a knihy a zapojovali se nebo sami iniciovali různé kulturní a osvětové akce. Nejednalo se jen o akce určené pro žáky nebo chrámovou činnost, ale i o akce pro dospělé členy obce. Šlo o akce výchovné a vzdělávací, ale také o akce kulturní.

S rozvojem národního vědomí českého (ale i německého) obyvatelstva v první polovině 19. století stoupal význam učitelů na národním obrození. Často měly jejich aktivity vlastenecký charakter, který probouzel národní vědomí místního obyvatelstva. Jednalo se nejen o posvícení, poutě, ale také o organizaci vesnických a městských amatérských divadel, pořádání poznávacích cest za přírodními nebo kulturními zajímavostmi v okolí, práci pro nově zakládaná muzea apod.

2.1 Obraz postavení učitele v české literatuře

Obraz českého učitele na obecné škole na vesnici nám přibližuje řada vzpomínek nebo literárních prací českých spisovatelů a spisovatelek. I když se může jednat o idealizovaný obraz jejich vzpomínky na mládí a snahu povznést učitelský stav u svých čtenářů, nelze popřít jejich značnou autentičnost. V řadě obcí byl vlastenecký učitel důležitou osobností podporující národní obrození.

Uvedu několik příkladů vzpomínek českých literátů na „jejich" učitele na obecné škole nebo jak viděli jejich postavení obecně.

[25] Kohoutí kříž. Šumavské ozvěny. *Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích.* https://www.kohoutikriz.org/autor.html?id=leber&t=p

2.1.1 Božena Němcová: Pan učitel, 1862

Spisovatelka Božena Němcová v této povídce vzpomíná na svého pana učitele ve Chvalíně. Dětskýma očima popisuje svůj nástup do obecné školy na vesnici a své obavy, které už měla předem z pana učitele. Od starších žáků slyšela, že učitelé jsou přísní a žáky bijí, proto se školy bála. Pan učitel byl ale zcela jiný, nebyl vůbec zlý, naopak byl laskavý. Malá Bětuška pak pana učitele popisuje jako dokonalého vychovatele a pedagoga, na kterého bude celý život s láskou vzpomínat.

Na začátku hodiny zpívá s žáky modlitby, netrestá je tělesnými tresty, ale vše jim v klidu vysvětluje. Na školní zahrádce jim ukazuje, jak sázet a starat se o rostliny a zeleninu nebo o domácí zvířata. Podniká s dětmi zajímavé výlety do okolí obce, pomáhá slabším a chudým žákům. Díky tomu patří i se svou manželkou mezi vážené osobnosti obce. Všichni je mají rádi.

„Ale jak zcela jiný byl pan učitel chválínský! Vlasy jako sníh bílé splývaly mu až po límec. Temeno hlavy měl lysé, přikryté obyčejně černou čepičkou. Tvář měl hodně vráskovitou, ale pěknou, přívětivou a jeho modré oči se na každého z nás tak laskavě dívaly, že jsem z něho oči spustit nemohla.“

„Od chudých dětí nebral pan učitel žádného sobotálesu, knihy a papír zaopatřil jim od velebných pánů a říkával: „Jen choďte do školy a učte se pilně a já vám rád zaopatřím a vyžádám, čeho budete potřebovati.“

Když o mnoho let později chvalínský pan učitel zemřel, byla to pro jeho bývalé žáky velká rána, jak autorka popisuje: *„Co hřbitov hřbitovem stál, nebylo na něm tolik lidu a tolik pláče jako o pohřbu pana učitele, div jeden druhého neutlačil. Na hřbitovní zdi sedělo plno dětí, kteréž nemohouce se skrze dav lidu protlačit k hrobu, na zeď vylezly. U hrobu měl pan farář dojímavou řeč, v kteréž celý život nebožtíkův obecenstvu v paměť uvedl.“*

Takto nějak si představuji i svého prapradědečka Václava Liehmanna, který byl řídícím učitelem ve Vepřku u Kralup nad Vltavou. Více o něm píši v další části této práce.

2.1.2 Karolína Světlá: Škola, mé štěstí, 1866

Tato povídka ukazuje důležitou roli učitelů obecné školy v obci i ve městě, kdy svým vlivem často pomáhali dětem z chudých rodin ke vzdělání. Děj se týká chudé rodiny

Kalivodovy, ve které se prostoduchá matka stará nejen o tři děti, ale i o nemocného manžela. Nejstarší z dětí je dcera Bohdanka, která nechodí do školy, protože ji maminka považuje pro ni za zbytečnou. Bohdanka ale touží chodit do školy, protože o ní slyšela moc hezké a zajímavé věci od rodinné přítelkyně panny Katinky. Ta s panem farářem nakonec přesvědčí maminku, aby Bohdanku posílala do školy. Pro ni se škola stane rájem, kde si zamiluje hodného pana učitele.

Škola jí pomohla k lepšímu životu, protože se zde naučila číst, psát a počítat a panna Katinka ji pak vzala do učení ve svém obchodě. Zde se vyučila obchodnicí a obchod panny Katinky po její smrti zdědila. Bez školy a hodného pana učitele by jí toto štěstí nepotkalo. Její nevzdělaní rodiče však dědictví promarní a její rodina opět zchudne. Bohdanka se ale nevzdává, a nakonec se provdá za syna továrníka a při jeho fabrice zakládá večerní školu pro ženy.

Tento příběh je sice nereálný, ale jeho smyslem bylo připomenout ženám důležitost vzdělání pro štěstí jich samotných a jejich rodin. Mě však nejvíce zaujal popis chování vesnického učitele a jeho postavení ve společnosti.

2.1.3 Karel Václav Rais: Zapadlí vlastenci, 1894

Děj tohoto románu, který byl v roce 1932 i zfilmován, se odehrává v polovině devatenáctého století v malé horské vesnici Pozdětín v Podkrkonoší. V době národního obrození zde hlavní roli hrají učitelé a kněží, kteří jsou buditeli národa.

Farář Stehlík a řídící učitel Čížek jsou velcí vlastenci, kteří dávají přednost českému jazyku před německým (který byl tehdy módní u vzdělaných a bohatších vrstev). Zpívají s žáky české písně a pořádají různé akce. Lidé je za to mají rádi a váží si jich, vedle toho, že si jich váží i jako učitelů.

Do vsi přichází mladý pomocný učitel Karel Čermák. Pochází z velmi chudé rodiny, která mu ale umožnila získal vzdělání potřebné k tomu, aby se mohl vydat na učitelskou dráhu. V Pozdědíně pomáhá místnímu učiteli Čížkovi a faráři Stehlíkovi šířit vlastenecké ideje. I on žije národním obrozením a zejména literaturou, kterou přináší.

A zde můžeme na jeho příkladě ukázat, jak probíhala obvyklá kariéra učitelů tehdejší doby. V Pozděníně se stal pomocným učitelem, což mu zatím nedovolilo se oženit. Zamiloval se ale do Albínky, dcery chalupníka Podzimka. Mladé lásce však její rodiče nepřáli a po hádce

se milenci na čas rozešli. Farář Stehlík ale Karlu Čermákovi pomůže k místu učitele, které se uvolnilo v sousední vsi. A protože Čermák už splnil povinnou dvouletou praxi jako pomocný učitel, toto vytoužené místo dostane. Udobřuje se s Albínkou, ožení se s ní a stěhuje se s ní do „své“ nové školy.

Tyto tři vybrané příklady z české literatury ukazují, jak důležité místo měli vesničtí učitelé při formování mládeže, podpoře chudých nebo nadaných žáků, i při pozvednutí celkové úrovně vzdělanosti a kultury v obcích, kde žili.

3. Příklady kantorů-hudebníků

Většina učitelů obecných škol ovládala hru na varhany a díky tomu získávali i práci jako varhaníci farních kostelů. Pokud ovládali hru i na housle nebo dechové nástroje, uplatnili se i jako hudebníci vesnických a městských kapel, často je i zakládali a byli jejich kapelníky nebo organizovali místní slavnosti (církevní, zábavné).

Někteří z kantorů-hudebníků také skládali jednoduché skladby pro chrámovou hudbu nebo pro místní taneční zábavy. Podle dochovaných dokladů se jednalo nejčastěji o polky, kramářské a vlastenecké písně. Jen malá část zkomponovala i složitější díla, která se stala známá většímu okruhu posluchačů. Takovými výjimkami jsou kantoři-hudebníci Jan Jakub Ryba, rodina Dusíků, Jan Evangelista Kypta a můj prapraděda Václav Liehmann a jeho mladší bratr Antonín – objevitelé hudebního talentu Antonína Dvořáka.

3.1 Jan Jakub Ryba

Jan Jakub Ryba (26. října 1765, Přeštice – 8. dubna 1815, Voltuš) se narodil jako syn chudého podučitele Jakuba Jana Ryby v Přešticích u Plzně. V jeho rodině se pěstovala hudba, a tak se už jako chlapec naučil hrát na klavír, housle a varhany. Díky strýci mohl studovat piaristické gymnázium v Praze, kde si profesor klasické filologie P. Cassinius Hanel povšiml jeho talentu a zapojil ho do skupiny studentů, se kterými na koleji hrál klasickou i duchovní hudbu.[26]

Zamýšleného studia filozofie se vzdal, když nemocného otce zastoupil ve škole v Nepomuku (toto místo nezískal). Přihlásil se ke studiu učitelství na tzv. prepardii na Malé straně v Praze, kterou koncem roku 1785 absolvoval. Učitelskou praxi započal na škole v Mníšku pod Brdy, kde se osvědčil a byl žáky i rodiči oblíben. V únoru 1788 nastoupil jako podučitel v chudém arcibiskupském městečku v Rožmitálu pod Třemšínem, kde žil až do své smrti v roce 1815.

Zdejší škola byla malá, stará a zanedbaná, s malým bytem kantora (jeho pomocník měl postel ve třídě). Do školy chodila jen čtvrtina žáků, učili se pohromadě a až Ryba je rozdělil podle schopností do oddílů. [27] Jeho práce přinesla zdvojnásobení počtu žáků, Ryba zde založil

[26] Berkovec, Jiří. *Slavný ouřad učitelský: Kapitoly o kantorech a jejich hudbě*. Městský úřad Příbram 2001, s. 79.
[27] Čáka, Jan. *Toulání po Brdech*. Praha: Středočeské knihkupectví a nakladatelství, 1986, s. 232-235.

i školní knihovnu, jeho nedělní škola se ale s úspěchem nesetkala. Snažil se zlepšit výuku starších chlapců a dívek, ale jeho záměr založit průmyslovou školu se nezdařil, a dokonce mu přinesl u místních posměch. Nicméně krajský úřad ho v roce 1791 za jeho práci ocenil. Ryba naopak věřil v myšlenku průkopníků pedagogiky, že vzdělání je zdrojem „blaha lidu“. [28]

Největším problémem byla zaostalost městečka a představa jeho mnohých obyvatel (včetně elit), že širší vzdělání je zbytečné. Jan Jakub Ryba se setkával nejen s omezeností některých nevzdělaných rodičů, ale i s naschvály arcibiskupských úředníků a se závistí místního faráře Kašpara Zachara, který nesouhlasil se školní reformou, kterou Ryba zaváděl podle instrukcí úřadů. A k tomu navíc byl Ryba vynikajícím hudebníkem a varhaníkem, a navíc skládal hudbu. Problémy měl i s místním sládkem správcem panství, když se k jejich dětem choval stejně, jako k ostatním.

Jeho práce hudebního skladatele mu přinesla ocenění města Plzně, jehož měšťané zde umožnili studovat jeho synům. Za slavnostní mši věnovanou tamnímu děkanskému chrámu sv. Bartoloměje Ryba dostal v roce 1805 od plzeňského primátora děkovný dopis, čestná práva měšťana a vysokou finanční odměnu 100 zlatých.[29] To jen zvýšilo zlobu a závist u jeho nepřátel v Rožmitále.

Trvalé problémy s nadřízenými a hmotná nouze po státním bankrotu v roce 1811 (pokles hodnoty peněz o 80 %) vedly k depresím, které nakonec Jan Jakub Ryba ukončil 8. dubna 1815 sebevraždou – proto byl jako sebevrah pohřben na morovém hřbitově. Jan Jakub Ryba se v roce 1790 oženil s **Annou Laglerovou** (1769–1823), dcerou Jana Laglera, rožmitálského purkrabího.[30] Spolu měli třináct dětí (dospělosti se dožilo jen sedm). Po Rybově smrti se jeho vdova Anna provdala za Rybova pomocného učitele Antonína Štědrého, aby materiálně zabezpečila své děti (i tak to tehdy chodilo).

Kantor-hudebník Jan Jakub Ryba složil na 1.300 hudebních skladeb různého typu (duchovní skladby, mše, symfonie, smyčcové kvartety, písně). Nejvýznamnější jsou *Česká mše vánoční, II. Česká mše vánoční* (tzv. Česká mše půlnoční) a *Missa pastoralis in C in Nativitate Domini in nocte*. Skládal také básně, zpěvohry a pantomimy.

---

[28] Kasper,Tomáš, Kasperová, Dana. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008, s. 99.
[29] Berkovec, Jiří. *Slavný ouřad učitelský: Kapitoly o kantorech a jejich hudbě*. Městský úřad Příbram, 2001 s. 83
[30] Rodokmen Jakuba Jana Ryby. *Společnost Jakuba Jana Ryby.*
http://www.jakubjanryba.cz/index.php/jakubjanryba/rodokmen

3.2 Dusíkové – rodina kantorů-hudebníků

Rodina Dusíků pocházela z Mlázovic na Jičínsku. Její hudební tradici založil **Jan Dusík** (* 19. 3. 1712), kolář a lidový hudebník. Jeho syn **Jan Josef Dusík** (16. 8. 1738 Mlázovice-24. 6. 1818 Čáslav) byl kantorem, varhaník a hudebním skladatelem. Hudební vzdělání získal nejprve u svého otce. Naučil se hře na housle, klavír, hoboj, fagot a varhany.

Protože byl nadaný stal se učitelem v Lánově u Vrchlabí, v Chlumci nad Cidlinou a od 1758 vykonával funkci varhaníka a učitele v Čáslavi. Byl zcela určitě výborným učitelem, protože o jeho mimořádných pedagogických i varhanických schopnostech se pochvalně vyjádřil Ch. Burney v Hudebním cestopise XVIII. věku, 1773.

Jan Josef Dušek se jako chrámový varhaník věnoval především duchovní hudbě. Složil např. skladby *Messa pastorale* a *Salve Regina*, drobné varhanní kompozice, písně a klavírní sonáty. V roce 1759 se oženil s výbornou harfenistkou a chrámovou zpěvačkou **Veronikou Štěbetovou** (1735–1807). Z jejich osmi dětí pokračovali v hudební tradici Dusíků tři synové, kteří dokonce získali významné postavení ve vývoji evropské hudební kultury.

Druhý Janův syn **Václav Jiří Dusík** (1751–1815) byl varhaníkem, zpěvákem a kantorem a založil moravskou větev rodu. Hrát na hudební nástroje ho naučil starší bratr **Jan Josef**. V roce 1784 se stal varhaníkem na Sv. Kopečku u Olomouce. Působil i na dalších místech, a to i jako učitel. Hrál v proslulé kapele hraběte Jindřicha Haugwitze na zámku v Náměšti nad Oslavou. I on komponoval chrámové skladby a písně, sepsal příručku pro hudebníky o základech generálního basu *Fundamento pro basso generali*.

Nejznámějším členem rodu je však syn Jana Josefa Dusíka **Jan Ladislav**, křtěný jako Václav Jan (1760–1812). Hudební vzdělání a základy hry na klavír a varhany získal od raného dětství od otce a stal se klavírním virtuosem a hudebním skladatelem. Vystudoval na jezuitském gymnáziu v Jihlavě, kde jako choralista zpíval ve františkánském chrámu a učil se hudbě u ředitele kůru Ladislava Spinara. Pak přešel na jezuitské gymnázium v Kutné Hoře jako varhaník.

Jen krátce studoval filozofii a teologii v Praze a pak se plně věnoval kariéře virtuózního klavíristy a varhaníka. Ve službách a s podporou hraběte Männera odcestoval do Nizozemí a v 19 letech přijal místo varhaníka katedrály sv. Romualda v belgickém Mechelenu. Začal úspěnšě koncertovat v Nizozemí a Německu, v roce 1782 se v Hamburku setkal s C. Ph. E. Bachem, který mu dal cenné podněty pro jeho klavírní tvorbu. Hrál i na skleněnou harmoniku.

Vystupoval v Petrohradě, v Paříži hrál před královnou Marií Antoinettou (1786). Díky tomu patrně vznikla v roce 1793 skladba *The Sufferings of the Queen of France* (op. 23) (Utrpení královny francouzské). Od 1789 se usadil na delší dobu v Londýně, kde učil, koncertoval a oženil se s hudebně mimořádně nadanou Sophií Corri, dcerou majitele hudebního nakladatelství. Jejich dcera Olivie byla rovněž velmi nadanou hudebnicí (klavíristka, varhanice a harfenistka), která skládala drobné skladby, které se staly populární.

Jan Ladislav Dusík se s ní po čase rozešel a pak pracoval zejména v Německu. V říjnu roku 1802 navštívil své rodiště a vystupoval zde s proslulým českým hornistou Janem Stichem-Punto. Pak opět působil v Německu a Paříži. Zde žil od roku 1807 až do své smrti (zemřel v Saint Germain-en-Laye). Mimo jiné pracoval jako učitel hudby a organizátor koncertů ve službách ministra zahraničí Charlese Maurice vévody de Talleyrand-Périgord.

Dusík patřil k nejvýznamnějším klavírním skladatelům, a byl ve své době srovnáván s Ludwigem van Beethovenem. Jeho dílo je oblíbené dodnes. Proslulým hudebníkem a skladatelem byl i jeho mladší bratr **František Josef Dusík** (1765–1816), který působil ve Slovinsku. Janova dcera **Kateřina Veronika Dusíková** (1769–1833) byla vynikající klavíristka, harfenistka, komponistka a zpěvačka, která se usadila v Londýně, kde také zemřela.

3.3 Jan Nepomuk Josef Filcík

Jan Nepomuk Josef Filcík (20. listopadu 1785, Kopidlno – 25. ledna 1837, Chrast) se v mládí naučil výborně hrát na housle, violu, kontrabas, klarinet a varhany. Vydal se na dráhu učitele a při studiu vynikal nad ostatními v hudební teorii i praxi.

Vystudoval učitelský kurz v Jičíně a poté preparandii v Praze. Byl krátce pomocným učitelem v Ostrožnu a od roku 1804 byl pomocným učitelem v Kolíně. V praxi zjistil, že není pro své povolání dobře připraven, proto práci učitele přerušil a v roce 1805 studoval v Praze tzv. normální školu. Pak učil dva roky v Praze na Hradčanech a poté v Hrochově Týnci, a nakonec od roku 1812 v Chrasti ve východních Čechách. [31]

[31] FILCÍK, Jan Nepomuk Josef 19.11. 1785-25.1. 1837. *Biografický slovník českých zemích. Historický ústav AV ČR.* http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/FILC%C3%8DK_Jan_Nepomuk_Josef_19.11.1785-25.1.1837

V městečku Chrasti byl Jan Nepomuk Josef Filcík velmi oblíben a jeho metody výuky zpěvu (předzpěvování a grafické znázornění klesajících a stoupajících tónů) a výuky hry na hudební nástroje prý podstatně zvýšily počet zdejších aktivních zpěváků a hudebníků. Společně s učiteli z okolních vsí se Filcíkovi podařilo vytvořit pěvecký sbor a malý orchestr, které např. v roce 1817 provedly pašijové slavnosti Josefa Haydna *„Sedm slov Vykupitele na kříži“*. Vrcholem jeho činnosti kantora-hudebníka bylo v roce 1832 provedení *„Requiem“* Wolfganga Amadea Mozarta. Skládal také mše, moteta a drobné skladby, které se většinou nedochovaly.

Jeho činnost byla oceňována konsistoří biskupství královéhradeckého, která mu roku 1830 udělila titul vzorového učitele. Byl zkušeným učitelem a své znalosti sepsal do didaktických příruček, které vyšly tiskem (např. *Rychlý počtář*, *Přírodopis co kratochvilník školní pro mládež dospělejší*).[32]

[32] Berkovec, Jiří. *Slavný ouřad učitelský, Kapitoly o kantorech a jejich hudbě*. Městský úřad Příbram 2001, s. 89-91.

4. Život a dílo bratrů Václava a Antonína Liehmannových

Jak již jsem uvedla v předchozích částech této práce, námětem pro ni se staly osudy mých předků kantorů-varhaníků a hudebníků, bratrů Václava a Antonína Liehmannových. Jsou dobrým příkladem učitelů-hudebníků, kteří se nesmazatelně zapsali do hudební kultury svého kraje (Podřipsko).

Bez zajímavosti není fakt, že v rodině Liehmannů se učitelské povolání „zakořenilo“ na několik generací. Václavovi potomci byli učiteli obecné školy, Antonínův syn Rudolf založil hudební konzervatoř v daleké Litvě. Zde učil přední litevské národní hudební skladatele, a proto je podle něj pojmenován mezinárodní varhanní festival v městě Rokiskis.

4.1 Původ rodu Liehmannů

Nejstarším zatím známým předkem rodu Liehmannů je **Andreas Liehmann** (asi 1700–1772), který zemřel v obci Tubož nebo Korce u Mšena v Českém ráji. Tubož byla údajně původně německá obec a příjmení *„Liehmann“* bylo v tomto kraji hodně rozšířeno (česky znamená *„nájemce dvora“*). Jeho syn **Antonín Liehmann** (1743–1803) byl šenkýřem a mlynářem v Tuboži č. p. 1. Známe jediného z jejich potomků, a to **Václava** (1763–1821), který žil v Tuboži č. p. 11 jako domkář. Pracoval jako šafář na Tubožském statku nad vsí, odkud je nádherný výhled do kraje, a zde si namluvil děvečku **Annu rozenou Vávrovou** (1775–1843).

Jejich prvorozený syn **Václav** (1794–1875), budoucí kantor-hudebník, byl asi na přímluvu pražských augustiniánů, kterým patřil Tubožský dvůr, nasměrován na dráhu učitele. Zřejmě rozpoznali jeho inteligenci i hudební nadání, které mohl uplatnit jako učitel a současně i jako varhaník v některém farním chrámu. Nebyl jediný z rodu Liehmannů, kteří měli hudební nadání. Např. v Tuboži žil blíže neznámý Antonín Liehmann (1743-1803), který měl syna Václava (*1806), a ten a jeho potomci byli vynikajícími hudebníky.

4.2 Václav Liehmann

Prvorozený syn **Václav Liehmann** (19. 12. 1794 Stránka - 11. 8. 1875 Vepřek) získal učitelské vzdělání na šestitýdenním kurzu Litoměřicích 3. 6. 1812 a po předepsané praxi složil 12. 8. 1815 učitelské zkoušky. Pak pracoval jako pomocný učitel v Dobřeni nedaleko rodné Tubože.

O dva roky později nastoupil 2. 9. 1817 jako pomocný učitel na škole ve Vepřku u Kralup nad Vltavou. Z let 1817-1824 je dochován ručně psaný třídní výkaz, který snad psal vlastní rukou Václav Liehmann.[33] A měl velké štěstí, protože ve Vepřku byl řídícím učitelem a varhaníkem farního kostela Nanebevzetí Panny Marie vynikající klarinetista a kapelník **Jan Janda** († 1835), se kterým si velmi dobře rozuměl. Janda vedl úspěšnou kapelu, do které hudebně velmi nadaného Václava Liehmanna zařadil.

Václav hrál velmi pěkně na housle, klarinet, lesní roh, klavír a varhany a měl nádherný tenor, kterému se široko daleko nikdo nevyrovnal. Václav svou prací ve Vepřku navázal na dlouhou proslulou hudební tradici místní školy a fary. Společně oba učitelé hráli na veselkách, svatbách, pohřbech apod. Byli zváni na zahradní koncerty, hony a slavnostní příjezdy hostů na nedaleký zámek hrabat Chotků ve Veltrusech. Jejich hudební talent byl tak vysoké kvality, že hráli i na soukromých koncertech u hraběte Jana Rudolfa Chotka, nejvyššího purkrabí pražského. Později hrál Václav i pro jeho syna hraběte Jindřicha, který na zámku ve Veltrusech pobýval v létě.

Možnost učit, hrát ve farním kostele na varhany, zpívat na kůru, koncertovat s místní kapelou a hrát na soukromých koncertech hrabat Chotků, to vše mu poskytovalo seberealizaci v oblasti hudby, Současně to zvyšovalo také jeho sebevědomí a prestiž u žáků a veřejnosti. Ze všech dochovaných zpráv se můžeme domnívat, že Václav Liehmann svou práci učitele miloval a cítil se za ni veřejností uznáván.

Protože k Vepřeku byla přifařena nedaleká obec Veltrusy, každé dva týdny sem chodil vepřecký farář sloužit mši svatou a Václav Liehmann při ní hrál na varhany. Za to měl další příjem 17 zlatých ročně, až do roku 1840, kdy ve Veltrusech vznikla škola a fara. Někdy v letech 1817-1825 Václav vzal k sobě svého o 14 let mladšího nadaného bratra Antonína, aby ho připravil na učitelské povolání. Naučil ho hrát i na hudební nástroje a komponovat. V letech

[33] SOA Mělník, Archiv obce Vepřek

1822-1823 Václav Liehmann vypomáhal ve škole v nedalekém Chržíně za kantora Jana Urbana, který přešel na školu do Zlonic.

Pak dostal nabídku se stát kantorem a varhaníkem na jiném panství Chotků – v Nových dvorech (Kačina) u Kutné Hory. A tak od 5. srpna 1833 do roku 1835 byl pomocným učitelem ve Sv. Kateřině. Zde se zasloužil o vybudování zcela nové školy (1834), která nahradila zchátralý dřevěný domek. Nádherná škola tu stojí dodnes (nedávno byla opravena), i když už výuce žáků neslouží.

Po Jandově smrti v roce 1835 se Václav Liehmann vrátil do Vepřku, a stal se zde řídícím učitelem, jak dokazuje jmenovací dekret hraběte Jindřicha Chotka z 22. listopadu 1835. [34] V této funkci pracoval až do odchodu do penze 6. 10. 1873, tedy celých 38 let. Ve jmenovacím dekretu se píše:

„Vaše mně známé vynikající vlastnosti jako školského učitele a jejich čestné uznání Vašimi pány nadřízenými mě přesvědčily k tomu, abych Vám propůjčil místo učitele ve Vepřeku, které se uvolnilo po úmrtí Johanna Jandy, s přesvědčením, že toto místo budete vykonávat ke zdaru školské mládeže a spokojenosti představených této školy.

Zámek Kačina, 22. listopadu 1835

hrabě Jindřich Chotek“

Václavův mladší bratr Antonín se oženil s Jandovou dcerou Annou. V této době se Václav Liehmann rovněž oženil, a to s o 16 let mladší Annou rozenou Kettnerovou (21. 5. 1810-2. 3. 1885), dcerou měšťana ze Mšena, ležícího nedaleko Tubože. Narodili se jim nejméně tři děti, které do dožily dospělosti, dcery Anna (má praprababička) a Marie a syn Vilém. Ve Vepřku si Václav Liehmann na radu tchána vybral za pomocného učitele **Štěpána Bendu** (1817-1903), vynikajícího hudebníka a tenora, který pocházel z obce Kluk u Mšena.

Za péči o chrámovou hudbu byl Václav Liehmann oceněn arcibiskupem pražským kardinálem Bedřichem ze Schwarzenbergu (1809-1885). Jako pedagog byl oblíben u žáků a ceněn u nadřízených. V roce 1831 dostal pochvalné uznání od vikáře Antonína Burgera a v dalších letech obdržel další čtyři pochvalné dekrety.

[34] Dopis hraběte Jindřicha Chotka z 22. 11. 1835, č. j. 273/1835, SOkA Kutná Hora inv. č. 75.

Na návrh Okresní školní rady mu v roce 1875 císař udělil Zlatý záslužný kříž císaře Františka Josefa I. Byl jediným Čechem ze sedmi učitelů (po jednom z každé korunní země), kterým panovník toto vyznamenání v roce 1875 udělil. Ve zdůvodnění[35] návrhu, předloženého českým místodržitelem baronem Philippem Weberem von Ebenhof, prostřednictvím ministra školství Karla von Streymayera z 13. listopadu 1875, se uvádějí opakovaná ocenění okresní školské rady a pochvalná uznání arcibiskupské konzistoře a arcibiskupa pražského, jakož i mimořádně dlouhá doba výkonu profese učitele (60 let a 6 měsíců) a jeho patriotismus.

Je vůbec pozoruhodné, že v 19. století byli učitelé oceňováni i jedněmi z nejvyšších státních vyznamenání. I takto si tehdejší společnost a vláda vážily učitelské profese. Dnes v České republice takto vysoká vyznamenání učitelé nedostávají. Tohoto vyznamenání se Václav Liehmann bohužel nedožil, protože zemřel před jeho udělením, ale pravděpodobně věděl, že na něj byl Okresní školní radou navržen.

4.2.1 Vepřecko-veltruské inspirace

Jak již bylo zmíněno Václav Liehmann byl zván hrabětem Jindřichem Chotkem k rodinným a zahradním koncertům na zámek ve Veltrusech. Sem pak bral i mladšího bratra Antonína. Ve zdejším zámeckém parku se v létě na vodním kanále konaly plavby lodí s hosty hraběte Chotka, kterým vyhrávala kapela. Vždy zahrála jednu skladbu a poté se posunula o kus dále a opět hrála. K hudebním produkcím ve Veltruském parku byli za hraběte Jindřicha Chotka zváni i obyvatelé ze širokého okolí.

Na louce pod zámeckým balkónem je rybník, a tomuto místu se říká *„Na Špýglu“*, protože se zde ve vodách hezky zrcadlilo slunce. Zde plavaly loďky s hosty pana hraběte. Hajný Král hrál vodníka, byly zde i rusalky a další postavy. Zde mladý Antonín Dvořák získal inspiraci, když později komponoval operu *„Rusalka“*.

Zahradní slavnosti se zde konaly ještě za hraběte Rudolfa Karla Chotka. To už je pořádal vychovatel Chotků a skladatel František Kavan (1818-1896) a řídící učitel-hudebník Štěpán Benda, jehož hudební mše ve veltruském kostele přilákaly k návštěvě i zámecké panstvo. Bendu později mnohokrát ve Veltrusích navštívil, už jako hudební skladatel, i Antonín Dvořák.

[35] Österrechisches Staatsarchiv, Wien, KK Vorträge 1875 4797 K-21 1875002.

Dodejme, že v Liehmannově vepřecké kapele hráli i příbuzní budoucího hudebního skladatele Antonína Dvořáka: Antonín, Jan a Josef Dvořákové. Vepřecký hostinský Josef měl mnoho dětí a všechny naučil hrát na hudební nástroje, také se svou *„dětskou kapelou“* několikrát vystupoval ve veltruském zámku i parku.

Václav Liehmann komponoval zřídka, mnohem méně než jeho bratr Antonín. Ve strahovském klášteře je např. dochován text oslavné písně ke sňatku hraběte Jindřicha Chotka z roku 1837, kterou Václav Liehmann zhudebnil.[36]

4.2.2 Václav Liehmann a Antonín Dvořák

Roku 1841 se v nedaleké vsi Nelahozeves narodil budoucí hudební skladatel Antonín Dvořák. Hře na housle a piano ho učil místní kantor **Josef Spitz**, absolvent lobkovické hudební školy v Jezeří, kde Spitz také komponoval. Když se Antonín Dvořák naučil hrát obstojně na housle, pustil ho i ke klavíru.

Josef Spitz nechal malého Dvořáka zpívat a hrát na housle na kůru kostela sv. Ondřeje v Nelahozevsi, jak později hudební skladatel vzpomínal: *„Tam ten kostelíček … Tam jsem hrál první své sólo na housle. A jak jsem byl tehdá rozechvěn … Ale dopadlo to dobře. Jakmile jsem skončil, nastal šum a ruch po celém kůru, vše se ke mně tlačilo, známí se na mne blaženě usmívali, poklepávali mi dobromyslně na rameno.“*[37]

A zvěst o *„zázračnému dítěti Toníkovi hlavatém“* se brzy šířila i v sousedních vsích. Slovy chvály nešetřil nelahozeveský farář Němec, vepřecký děkan Štěpnička, ani veltruský kapelník a učitelský pomocník Štěpán Benda. Jeho talentu si všiml i Václav Liehmann, který ho bral o poutích do své vepřecké kapely, jak dokládá Dvořákova vzpomínka na Vepřek: *„… tam jsem o pouti hrával pod vůdcovstvím bratra učitele, který tu kantoroval.“* Určitě si všiml jeho talentu, byl to on, kdo mu umožnil poprvé hrát na varhany ve vepřeckém farním kostele Narození Panny Marie.

Je pravděpodobné, že se Václav Liehmann o nadějném muzikantovi zmínil svému bratru Antonínovi, zejména když se Antonín Dvořák stěhoval ke strýci do nedalekých Zlonic (zde byl Antonín Liehmann učitelem a varhaníkem). A možná se za něj přimlouval i u

[36] Čermák, F. *Ohlas školní mládeže: hraběti Jindřichovi Chotkovi …* V. Liehmann 1831, Knihovna Strahovského kláštera, FK V 18/74.
[37] Klaus, Döge. *Antonín Dvořák: Život, dílo, dokumenty*. Vyšehrad, 2013, s. 40.

vepřeckého pana děkana, který Antonínova otce přemlouval, aby dal nadějného synka studovat hudbu.

4.2.3 Zhodnocení postavení učitele na příkladu Václava Liehmanna

O životě Václava Liehmanna se nám dochovaly jen dílčí informace. Z nich víme, že byl jako učitel vysoce ceněn svými nadřízenými, i císařem. Když Václav Liehmann v roce 1875 zemřel, vyprovodili ho na vepřecký hřbitov jeho sousedé, žáci, kolegové učitelé a hudebníci ze širokého okolí. Důležitým svědectvím vážnosti a úcty, které se jako učitel těšil u veřejnosti a úřadů je nekrolog, který otiskly Národní listy dne 23. srpna 1875 (viz str. 41).

Z nekrologu upozorňuji na několik zajímavých pasáží:

- děkan vepřecký ve své řeči v kostele pochválil nebožtíka jako **vzorného otce, skromného, snášenlivého občana i výtečného učitele,**
- **působil co učitel přes půl století výtečně,**
- **odchovával a vychoval troje pokolení,**
- **okresní školní rada** uznala zásluhy nadučitele Václava Liehmanna a **navrhla, aby jemu bylo uděleno vysoké vyznamenání** – Zlatý záslužný kříž s korunou.

V dobové literatuře se mi podařilo nalézt vzpomínku Františka Heverocha (1843-1923), bývalého žáka Václava Liehmanna, který se stal učitelem a shodou okolností se vrátil do Vepřku v letech 1873-1879 jako řídící učitel a poté přešel do Zlonic: *„Prvního vzdělání dostalo se mu ve Vepřku, kde tehdáž ctihodný a velectěný kmet, p. Václav Liehmann, jako starší, a obecně vážený p. Václ. Hlaváček, jako mladší učitel blahodárně působili.“*[38] Pro úplnost uvádím, že František Heveroch byl otcem proslulého psychiatra a vysokoškolského pedagoga MUDr. Antonína Heverocha (1869-1927).

Václav Liehmann nepochybně povolání učitele miloval a miloval i své žáky. Jeho velkou vášní byla hudba, která umožňovala naplňovat jeho kulturní ambice, podporovala jeho učitelskou činnost, pomáhala mu zvýšit svůj společenský status a vylepšit své (nikterak špatné) příjmy z učitelského platu a naturálií.

[38] Kryšpín, Vojtěch. *Obraz činnosti literární učitelstva československého za posledních 100 let*. Praha: K. Knapp, 1885, s. 109.

V učitelském povolání viděl jeho krásu, společenský i národní význam, materiální zajištění a možnost spojit ho s milovanou hudbou, ať již chrámovou nebo zábavnou. Není proto překvapením, že na učitelské povolání připravil i svého mladšího bratra Antonína a svého syna Václava. Také jeho vnuci a pravnuci byli učiteli ve Vepřku, a to až do 50. let 20. století. Celkem tedy čtyři generace Liehmannů a Husníků (vnuci od jeho dcery Anny). Na hřbitově ve Vepřku je pohřbena většina jeho potomků.

Bez významu není ani skutečnost, je Václavův vnuk František Slabý (syn jeho dcery Anny a rolníka Jana Slabého) z nedaleké Sazené, měl umělecké nadání. Nebyl sice učitelem ani hudebníkem, ale stal se uznávaným malířem, žákem profesora Julia Mařáka. Mezi jeho díla patří první ilustrace knihy *„Kytice“* K. J. Erbena, *„Pohorské vesnice“* B. Němcové a desítky obrazů, zobrazujících přírodu a krajinu Podřipska (mnohé byly oceněny i na výstavách v Krakově a Paříži). – Umělecké nadání se u Liehmannů dědilo.

Národní listy 23. srpna 1875 (přepis nekrologu)[39]

Listy z kraje

Od Veltrus (Úmrtí) V Nových Ouholicích zemřel dne 11. t. m. učitel na odpočinku p. Václav Liehmann v stáří 82 roků. Teprve před třemi lety byl dán na odpočinek, působiv co učitel přes půl století výtečně. Zásluhy jeho zajisté jsou nehynoucí! Jaký tudíž div, že účastenství při pohřbu bylo veliké, že i ze vzdálených obcí dostavili se ctitelé zvěčnělého. Na rakev položily přiškolené obce: Nová Ves, Dušníky a Podpořany věnce, taktéž i učitelstvo z vůkolí i ze vzdálí shromážděné.

Zesnulý vychovával a odchoval na škole vepřecké troje pokolení. V řadách chovanců jeho nalezá se 15 učitelů, jeden doktor lékařství, jeden kněz a mnoho rolníků a řemeslníků vesměs řádných, učitele svého pamětlivých. To také p. děkan vepřecký ve své řeči v kostele připomenul, pochváliv nebožtíka, co vzorného otce, skromného, snášenlivého občana i výtečného učitele. Také okresní školní rada uznávajíc zásluhy zvěčnělého navrhla, aby jemu bylo uděleno vyznamenání a sice zlatý záslužný kříž s korunou. Leč dříve dostavila se neúprosná smrt než vyznamenání z Vídně.

[39] *Národní listy* 23. srpna 1875, s. 2.

Aby tedy okr. školní rada dala na jevo svou uznalost a náklonnost k nebožtíkovi, vyslala z členů svých zástupce p. okr. tajemníka Lukáše z Velvar k pohřbu a tento proslovil u hrobu nad rakví zesnulého následující vřelá slova: „Občané! Stojíme nad hrobem drahého zesnulého. Že drahý Vám, toho důkaz hojného účastenství při pohřbu, že milý Vám byl, toho důkaz vděk váš a žal Váš hluboký. A lásky a vděku vašeho zasloužil si v míře svrchované. Vždyť odchovával a vychoval troje pokolení, odchoval velký počet zdárných synů a dcer vlasti a za to zasluhuje díky nejen obcí přiškolených, nýbrž celé vlasti.

Práce jeho byla veliká a kdo oceniti dovede práci tak namáhavou a při tom skutků shledá velikých, musí býti nejen potěšen, ale také díky zavázán. Zásluhy zesnulého uznával i úřad školní. Navrhlať okr. školní rada, aby mu bylo uděleno vyznamenání, kladouc důraz na „v y z n a m e n á n í u v ě c i t é n e j v y š š í“, totiž zlatý záslužný kříž s korunou. Že nebožtík nemohl potěšiti se z vyznamenání tohoto, jest co litovati. Právě proto ale odeslala mne okr. školní rada sem, abych v jejím jméně uvedl to v známost místnímu úřadu školnímu, přítomnému učitelstvu i Vám všem, jak velice váží si pracovníků tak zasloužilých, jak velice cenila zásluhy zesnulého. Přijmětež výraz tohoto ocenění co okrasu na pomník zesnulého, který netřeba ani zřizovati: postaviľ si zvěčnělý pomník sám, postavil si jej v srdcích vašich vděčných a ten zajisté ještě dítkám Vašich dítek hlásati bude, jak dobrého bylo zde učitele a jak vážili jste si vychovatele svého. Sláva nehynoucí památce jeho“!

Pravda žije a u nás žíti bude vychovatel náš a vděčné paměti, přece ale uznáváme za slušné, muži tak ctihodnému, učiteli tak obětavému postaviti i pomník nad rovem jeho, který by hlásal památku zvěčnělého. Doufáme pevně, že v brzku ustaví se z občanů přiškolených obcí výbor, jenž ujme se toho, aby nebožtíkovi postaven byl pomník důstojný. Vděční osadníci zajisté i bez vybízení odevzdají svou hřivnu vděčnosti.

4.2.4 Václavovi potomci – učitelé

Václav a Anna Liehmannovi měli nejméně čtyři děti, z nichž dva synové se vydali po otcově vzoru také na učitelskou dráhu. Syn **Václav ml.** (1850-?) byl učitelem ve Vepřeku, za ředitelování zmíněného Františka Heverocha. Václava ml. syn **Vilém** (1857-1907) byl řídícím učitelem ve Vepřku v letech 1879-1907. Dcera Václava st. **Anna** (1844 -?) se provdala za rolníka Jana Slabého z nedaleké Nové vsi, který je přímým předkem naší rodiny.

Syn Václav ml. měl dceru **Marii** (1891-1969), která se provdala za vepřeckého učitele **Karla Husníka** (1891-1969), který se v roce 1925 stal řídícím učitelem ve Vepřeku, zakladatelem kroniky obce a byl významnou osobností místního Sokola. Čili učitelská tradice se u potomků Václava Liehmanna dědila nejméně po další tři generace.

4.3 Antonín Liehmann

Antonín Liehmann (1. listopadu 1808 Tubož – 22. ledna 1879 Zlonice) se narodil jako osmé dítě z deseti. Na základní školu chodil ve Vepřku, kam si ho vzal jeho starší bratr Václav (1794-1875), aby ulehčil rodičům, připravil ho na povolání učitele a naučil ho krát na hudební nástroje (housle, klarinet, lesní roh, klavír a varhany). Podle vzpomínek hrával v kapele řídícího učitele Jandy, ale také mu často pásl krávy …

V roce 1829 Antonín absolvoval učitelský kurs v Mladé Boleslavi a při hledání místa došel až do Krásného buku (něm. *Schönbach*) u Krásné Lípy. Zde manželce pana řídícího předvedl skvělou hru na lesní roh a trubku a byl hned přijat. Na námitky, že pan řídící není doma nedbala, že to už zařídí, manžel právě shání hudebníky na pohřeb, který se koná už zítra. Tak byl Antonín přijat za pomocného učitele a hned druhý den hrál v místní kapele… Dne 1. září 1829 byl po učitelské zkoušce v Litoměřicích formálně ustanoven podučitelem v Schönbachu.

Když se Antonín Liehmann dozvěděl, že majitel panství kníže Rudolf Kinský hledá varhaníka pro městečko Zlonice neváhal a přihlásil se. Kníže osobně se přesvědčil o jeho schopnostech a dne 28. prosince 1832 ho dekretem ustanovil varhaníkem a podučitelem na zdejší škole. Zde ve 3. třídě vyučoval v němčině (první dvě třídy byly vyučovány česky).

Ve Zlonicích Antonín Liehmann soukromě vyučoval hře na klavír a další hudební nástroje. Jeho žáci byli především děti úředníků správy panství a měšťanů. Založil zde vlastní kapelu, která se stala v kraji proslulou. Jejími členy byli hudebníci z městečka a okolí, i jeho vlastní žáci. Zde v letech 1853/1854-1856 učil čtrnáctiletého budoucího hudebního skladatele Antonína Dvořáka hudební teorii, hře na housle, klavír a varhany. I Antonín poznal jeho obrovský talent.

Antonín pak ve Zlonicích (kam se Dvořákovi přestěhovali z Nelahozevsi) několik let přemlouval jeho otce, aby takového hudebního génia nedal vyučit řezníkem, ale poslal ho

studovat hudbu do Prahy. Za Antonína Dvořáka se přimlouval i kníže Kinský, a tak jeho otec nakonec synovi povolil studium na tzv. Varhanické škole v Praze (v prostorách Ungeltu u Staroměstského náměstí).

Vztah Antonína Dvořáka k rodině Liehmannových byl téměř rodinný. Když se občas z Prahy vracel domů do Zlonic, bydlel raději u Liehmannů, kteří měli větší byt než jeho rodiče. Vypomáhal v Antonínově kapele a zastupoval ho u varhan ve farním kostele.

Jako skladatel byl Antonín Liehmann autorem mnoha smutečních pochodů, tanečních skladeb a nádherné pastorální mše, která se hraje dodnes. Většinu jeho děl se mi podařilo nalézt v českých archivech, některé jsou však navždy ztraceny. Antonín Liehmann byl obdivovatelem Haydna a Mozarta, což je patrné v jeho skladbách a ve výukových skladbičkách, které psal pro své žáky. [40]

Antonín Liehmann se oženil s **Annou Jandovou** (1812–1871), dcerou řídícího učitele ve Vepřku. Narodila se jim asi desítka dětí, ale dospělosti se dožily jen dcery **Tereza** (1840-1917) a **Sidonie** (1846-1900) a syn **Rudolf** (1855–1904). Dcera Tereza se provdala za Gabriela Čapka, dcera Sidonie zůstala svobodná a starala se o domácnost ovdovělého otce, který ke konci života téměř oslepl. Po jeho smrti se s bratrem Rudolfem vydala do Litvy, aby se tam starala o jeho domácnost. Později se vrátila do Čech a žila a zemřela v Panenském Týnci. Nádherně zpívala.

U Antonína Liehmanna se Dvořák učil nejdříve hře na housle, později začal poznávat také generálbas a hru na varhany. K poznání schopností žáka sloužila Liehmannova klavírní škola (zachován opis 22 stran). Své začátky u Liehmanna Antonín Dvořák později popisoval takto: *„Když jsem přišel k Liehmannovi prvně do školy, byl u něho synáček pana správce a Liehmann ho učil hrát na klavír. Chlapci mohlo být asi 8 nebo 9 let a byl náramně pěkně oblečen: na kabátě vzadu na hřbetě měl vyšitou velkou kytku a mně se ta kytka moc líbila. Ale nikdy nezapomenu, jak mi bylo, když jsem slyšel, jak ten chlapec hraje. Hrál jednu polku a ani jednou nechybil! A mně bylo najednou tak smutno, jako kdyby mi někdo umřel. Tu kytku jsem mu nezáviděl, ale že zná tak pěkně hrát – no, to jsem mu snad taky nezáviděl – ale bylo mně líto, že jsem o pár let starší a neznám zahrát ani jednu pěknou polku. A tak jsem si v duchu myslil: ´Pane Bože, kdypak budu znát tak hrát jako ten synáček pana správce!“* [41]

[40] Hora, Miroslav. *Osobnosti Zlonic*. Vlastivědný kroužek Zlonicka, 1991 s. 6.
[41] Dvořák a Zlonice. *Antonín Dvořák*. http://www.antonin-dvorak.cz/zlonice

Brzy začal mladý Dvořák hrát a zpívat na kůru místního kostela. Zpočátku hrával na housle, později ho Liehmann pouštěl i k varhanám. Dával mu rozepisovat noty svých nových polek, valčíků a pochodů. Antonínova hudební vystoupení se však neomezila jen na hraní na kůru. Hudba se pěstovala také na zámku ve Zlonicích i v nedalekých Budenicích, kde sídlila ústřední správa panství Kinských. Při koncertech, které se zde konaly, měl Dvořák možnost poznat široký repertoár komorní hudby.

Antonín Liehmann byl složitá osobnost. Jako hudebník byl skvělý, jako učitel prý nestál za moc. Byl přísný pedagog, prchlivý, občas ovíněný, ale všestranný praktik: skladatel, chrámový varhaník, kapelník a všestranný muzikant. Dvořák na něj později vzpomínal: „*Byl dobrý hudebník, ale prchlivý a vyučoval ještě podle staré módy: kdo nemohl něco zahrát, dostal tolik štulců, kolik bylo na papíře not. Harmonii znal dobře – to se rozumí, že tenkrát měli o harmonii jiné ponětí nežli my dnes – a i v generálbasu se vyznal: generálbas četl a hrál plynně a taky nás to učil. Ale častokrát se stalo – zvláště, když přišlo víc číslic a mezi nimi některá přetrhaná, že nežli si to člověk pořádně vypočítal, měl už na hlavě tři pohlavky!*[42]

S Dvořákovým pobytem ve Zlonicích je také spojena historie skladatelovy první lásky k Liehmannově dceři **Terezii (1840-1917)**, se kterou zpíval ve sboru a účinkoval v provedeních Liehmannových skladeb. Dokladem jejich vřelého vztahu bylo Antonínovo veršované věnování do Terinčina památníku a gratulace provázená hedvábným šátečkem. Tyto památky jsou uchovány v ***Památníku Antonína Dvořáka*** ve Zlonicích.

Dochoval se i památníkový zápis, který Terince vepsal Dvořák při své pozdější návštěvě Zlonic 7. září 1858. Nelze se v této souvislosti nezmínit o Dvořákově ***opeře Jakobín***. Zřejmě se nejednalo o záměr, ale některé podrobnosti příběhu jakoby libretistka Marie Červinková-Riegrová přímo *„opsala"* z Dvořákova pobytu ve Zlonicích.

Postava venkovského učitele Bendy svojí typologií přesně odpovídá skutečnému Dvořákovu učiteli Antonínu Liehmannovi (až na sklon ke konzumaci alkoholu, která se v opeře pochopitelně nevyskytuje), postava Terinky se pak dokonce shoduje i se jménem. Scéna, ve které Jiří s Terinkou zpívají dueto, odpovídá výše zmíněné vzpomínce skladatelových současníků. Není divu, že Dvořák libreto zhudebnil s takovou přesvědčivostí.[43]

[42]Antonín Liehmann. *Antonín Dvořák*. http://www.antonin-dvorak.cz/liehmann

[43] Hora, Miroslav. *Po stopách Terinky z Jakobína*. Vlastivědný kroužek Zlonicka, 1989, s. 6-8.

Protože Antonín Dvořák ještě neuměl dostatečně dobře německy, což byl předpoklad pro studium na tzv. varhanické škole v Praze, zařídil mu Antonín Liehmann koncem roku 1756[44] pobyt v České Kamenici u mlynáře Ohma.[45] Zde navštěvoval pokračovací školu, kterou vedl ředitel Franz Hancke, absolvent pražské varhanické školy, který Antonína Dvořáka vyučoval odborné hudební znalosti a teorii v němčině.

Zlonice Antonín Dvořák ještě mnohokrát navštívil, nejčastěji bydlel u Liehmannových. Do období Dvořákových kontaktů se Zlonicemi spadají jeho první skladatelské pokusy. Kromě několika tanečních skladbiček, u nichž nelze skladatelovo autorství jednoznačně prokázat (*Pauperia-Mazur, Franz Josef Marsch, Sokolský pochod …*), je první dochovanou skladbou polka „*Pomněnka"* z roku 1854, jejíž hlavní díl zkomponoval Dvořák, trio vytvořil Antonín Liehmann. Další skladbou vzniklou ve Zlonicích je *Polka E dur*, kterou Antonín Dvořák napsal 27. února 1860 o jarmarku. První Dvořákova symfonie c-moll se jmenuje příznačně *„Zlonické zvony"*. Varhanickou školu v Praze Antonín Dvořák studoval v letech 1857-1859 a absolvoval ji s vynikajícím prospěchem. Na absolventský koncert pozval i Antonína Liehmanna.

Dodejme, že Antonín Liehmann pomohl k úspěšné kariéře i dalšímu nadanému mladíkovi. Stál na počátku pěvecké kariéry Josefa Lva (1832-1898), proslulého sólisty Národního divadla v Praze. Bedřich Smetana pro něj speciálně komponoval árie, ve kterých vynikl jeho baryton.

[44] Šourek, Otakar. *Antonín Dvořák*. Praha: Hudební matice Umělecké besedy, 1941, s. 15.
[45] Dvořák, Antonín. *Antonín Dvořák: Korespondence a dokumenty 1*. Editio Supraphon, 1987, s. 36.

5. Další hudebníci z rodu Liehmannů

5.1 Josef Liehmann

Členem širší rodiny Liehmannů je pravděpodobně i český a rakouský vojenský kapelník a skladatel **Josef Liehmann** (17. 3. 1796 Bílina – 13. 4. 1858 Budapešť). V roce 1816 se stal členem vojenské hudby 36. pěšího pluku a později se stal jejím kapelníkem. V době jeho posádky v Praze složil několik vojenských pochodů (např. *„Zwölf Märsche des k. k. Regiment Freiherr von Palombini“, Doublier-Marsch, Carolinen-Galopp, Marsch von Josef Liehmann, Einzugsmarsch des Fürsten Windischgrätz in Ofen und Pest*) a další skladby (např. *Budweiser Polka, Pilsner Polka, Práchyňská polka*).

V roce 1850 se Josef Liehmann stal kapelníkem 18. pěšího pluku v Budapešti. Jeho vojenské i civilní skladby byly ve své době velmi oblíbené a partitury byly často vydávány tiskem.

5.2 Rudolf Liehmann

Rudolf Liehmann syn Antonína Liehmanna **(1855 Zlonice – 1904 Rakiczki, Litva),** zdědil po otci hudební talent. Navíc byl veselý, vtipný a rád tropil taškařice, jak vzpomínali pamětníci. Vystudoval nižší gymnázium ve Slaném a pak se jako otec a děd vydal na učitelskou dráhu. Vystudoval učitelský ústav v Praze a začal učit jako podučitel v Chržíně nedaleko Vepřku. Víme, že pak letech 1878-1879 byl učitelem v rodných Zlonicích.[46]

Hudba ho ale lákala více, podobně jako jeho otce, a proto v roce 1879 se zřekl učitelského povolání a vstoupil na pražskou varhanickou školu. V této nelehké době se živil hraním v pražských kapelách, finančně nebo zajištěním obnošených šatů mu pomáhaly sestry Terinka a Sidonka. Antonín Dvořák mu radil, jak se lacino nebo zadarmo dostat na představení Národního divadla a kde levně nakoupit.

Po ukončení studia Rudolf odešel v roce 1883 až do daleké Litvy, kde mu bylo nabídnuto místo ředitele hudební školy v městě Rakiszky (dnes Rokiškis), protože v Čechách nenašel uplatnění. Jeho žáky byla řada uznávaných národních litevských hudebníků a

[46] Hora, Miroslav. *Zlonický muzikant v Litvě (Rudolf Liehmann)*. s. 4-6.

hudebních skladatelů. Na jeho památku se zde každý rok koná mezinárodní varhaní festival. Oženil se zde (měl devět dětí) a jejich potomci v Litvě žijí dodnes.

6. Syntéza

Postavení učitele obecné školy se od počátku 19. století začalo měnit pozitivním směrem. Rakouská vláda i české gubernium si uvědomovaly význam vzdělání širokých vrstev obyvatelstva pro blaho jejich vlastní (práce, obživa, kultura apod.), i prospěch státu (hospodářský rozvoj, daně, lepší správa státu a obcí, kvalitnější armáda apod.).

Proto školské zákony a předpisy vydávané od roku 1805 zvýšily požadavky na osobní kvality a odborné vzdělání a schopnosti učitelů a současně jim začaly poskytovat i lepší materiální zajištění. Většina jejich příjmu byla vyplácena v penězích, zatímco dosud byla v naturáliích. Z počátku se jejich příjmy pohybovaly okolo průměru obyvatelstva, ale místně byly i vyšší, zejména pokud obec poskytovala učiteli zdarma k užívání zahrady a pole. Podíváme-li se na údaje o platech učitelů a vybraných profesích a cenách některých druhů zboží z 19. století, je vzestup materiálního zajištění učitelů zřejmý.

Protože většina učitelů hrála velmi dobře na hudební nástroje (nejčastěji housle a varhany), této hře často vyučovali, hráli v místních kapelách, anebo byli i placenými varhaníky farních a děkanských kostelů. Tato práce jim přinášela nejen osobní seberealizaci, ale také zvyšovala jejich finanční příjmy.

Ve druhé polovině 19. století už učitelé dostávali pevně stanovený plat, který už byl nadprůměrný, u učitelů hlavních škol a jejich ředitelů už byl několikanásobkem průměrné mzdy. Proto už jim stát zakazoval hrát v kapelách na zábavách a svatbách, aby to nesnižovalo jejich společenské postavení.

S růstem kvalifikačních požadavků a kvality pedagogického vzdělání, se zvyšovala i odborná a osobnostní úroveň učitelů. Již nebyli zaměstnáváni vojenští vysloužilci (znalí psaní a čtení, občas i počtů) a netrpělo se ani pití alkoholu, jako tomu bylo v 18. století. Učitelé neměli trpět nepořádek ve škole, ani u sebe doma, a i jejich osobní a rodinný život měl být příkladný.

Žáci a jejich rodiče a občanská společnost obecně, si nyní začala učitelů vážit. Byli pro ně zdrojem vzdělání, často i vzorem chování, byli rádci v různých životních situacích (hned po panu faráři a jen občas po panu starostovi, se vyznal v předpisech apod.). Ve většině obcí to byl učitel, kdo hrál na varhany v kostele nebo řídil kostelní sbor a byl často i hlavním zpěvákem. A duchovní hudba provázela tehdejšího člověka od jeho narození, až do hrobu. Tato hudba a zpěv povznášely, lidé ji měli rádi a měli tedy rádi i toho, kdo jim ji přinášel – na prvním místě „jejich“ pana učitele.

Velmi často byl tento vztah umocněn tím, že „kantoři“ soukromě vyučovali hudbě, hráli v místních kapelách nebo byli dokonce jejich kapelníky a někteří z nich (a nebylo jich málo) komponovali. Kdo by dnes neznal autora skladby *„Česká mše vánoční“* Jana Jakuba Rybu (který ještě bohužel zakusil nedobré materiální podmínky učitelů přelomu 18. a 19. století), ale učitelů-skladatelů (více či méně známých) bylo mnohem více, mezi nimi i moji předci bratři Václav a Antonín Liehmannovi.

Učitel obecné školy první poloviny 19. století se také zapojoval do národního obrození, budoval národní hrdost k rodné zemi a její historii, podporoval četbu knih a časopisů (mnoho učitelů do nich přispívalo články), rozvíjel zájem žáků o poznání přírody apod. Od poloviny 19. století učitelé často vedli nebo se podíleli na činnosti vznikajících muzejních spolků a muzeí, ochotnických divadel a pěveckých kroužků nebo sborů, organizovali výlety za poznáním okolních nebo vzdálenějších přírodních krás a památek, byli členy nebo vedoucími sportovních jednot místního Sokola nebo Orla, nebo byli jako důvěryhodní občané voleni do správních orgánů obecních a městských záložen nebo kampeliček.

Učitelé si vydobyli významné a uznávané postavení ve společnosti. Jejich žáci na ně ve většině případů s láskou vzpomínali po celý život. Stali se jim vzorem, často i pomocníkem a ochráncem (např. u chudých dětí nebo při rozvíjení talentu). Na „svého“ učitele s dojetím vzpomínala Božena Němcová v povídce *„Pan učitel“*, důležité postavení učitele na vsi realisticky popsal Karel Václav Rais v historickém románu *„Zapadlí vlastenci“*.

Životy mých předků bratrů Liehmannových, mi daly příležitost ukázat měnící se postavení učitele v 1. a 2. polovině 19. století na jejich příkladu kantorů-hudebníků. Oba pocházeli z průměrných poměrů z malé vesničky u Kokořína. Starší Václav se věnoval především škole a chrámové hudbě a za obojí byl vysoce ceněn úřady i občany, a nakonec i oceněn císařem. Dokázal dobře připravit na budoucí povolání tři generace žáků a sám jim byl dobrým příkladem řádného občana. Z pomocného učitele se vypracoval až na nadučitele a řídícího učitele.

Profesi učitele Václav Liehmann miloval, proto jí věnoval více než 60 let života, podobně jako hudbu, ve které exceloval. Jeho práce s chrámovou hudbou a vesnická kapela, která lidem přinášela radost, pozitivně ovlivňovaly místní kulturu a posilovaly jeho postavení učitele v obci.

Z bratrů Liehmannů to byl on, kdo si jako první všiml hudebního talentu Antonína Dvořáka a dal mu možnost se realizovat. Po vzoru otce se stal učitelem i jeho syn Václav a

vnuk Vilém Liehmann. Tak, jak jsem z dokumentů a fotografií poznala svého prapradědečka myslím, že to musel být velmi hodný a vzdělaný člověk, jak potvrzuje řídící učitel František Heveroch, který ho nazval *„ctihodným a velectěným kmetem“*.

Václavův mladší bratr Antonín Liehmann se stal učitelem-hudebníkem, a navíc i hudebním skladatelem, právě díky němu, protože se mu v jeho raném mládí věnoval a vychovával ho. Zdá se, že Antonín miloval především hudbu, ať už chrámovou nebo zábavnou a tato jeho preference a snad i „bohémství“ se projevila v tom, že v kariéře učitele nebyl tak úspěšný, jako jeho bratr.

Po celou svou kariéru sice zůstal jen pomocným učitelem ve Zlonicích, ale současně byl i varhaníkem farního chrámu. Svou prací skladatele se nesmazatelně zapsal do kultury Podřipska desítkami skladeb církevních, a především pěveckých a tanečních, ze kterých se dodnes některé hrají (např. *Missa Pastoralis*) a jako kapelník byl proslulý široko daleko. Jeho největší zásluhou je, že od svého bratra Václava převzal hudební výchovu mladého Antonína Dvořáka a zasloužil se o rozvoj jeho talentu. Patřil mezi přímluvce u jeho otce, který tvrdošíjně odmítal poslat svého syna studovat na varhanickou školu v Praze.

Zaposloucháme-li se do zpěvných a živých skladeb Antonína Liehmanna, rozeznáme v nich vzor budoucích děl jeho velkého žáka. První skladbu – klavírní koncert – složili dokonce společně. Antonín Dvořák mu byl neskonale vděčný za podporu, a proto zorganizoval sbírku na stavbu pomníku svého učitele. Schopnost poznat žákův talent a podpořit ho, prokázal i u pozdějšího sólisty Národního divadla v Praze Josefa Lva.

O prestiži povolání učitele v této době a jejich osobním vzoru, svědčí i příklady synů Václava a Antonína Liehmannových, kteří vystudovali učitelství a věnovali se mu. Ve Václavově větvi učitelská profese existovala přinejmenším další tři generace. Václav Liehmann svým příkladem dokonce motivoval 15 vlastních žáků, aby se stali učiteli.

Z mé krátké analýzy vyplývají dva hlavní poznatky:

1. Sociální a společenské postavení učitelů obecných škol se od první poloviny 19.století začalo výrazně zlepšovat. Po roce 1948 byli hmotně zajištěni na úrovni platu mezi kvalifikovaným řemeslníkem a vyšším úředníkem. Finanční postavení podučitelů bylo asi na úrovni lepšího platu dělníka.

2. Kantoři-hudebníci se významně zasloužili o rozvoj kultury ve svých obcích a městech, někteří překročili regionální význam a jejich skladby patří do „klenotnice“ české hudby (např. Jan Jakub Ryba, Antonín Liehmann).

Závěr

Vzrůst významu učitele pro stát a společnost vedl v 1. a zejména 2. polovině 19. století k podstatnému zvýšení odborného vzdělání a materiálního zabezpečení učitelů ze strany státu, vrchností a po roce 1848 obcí. Odborně i kulturně vzdělaní *„kantoři“*, kteří většinou byli i dobří (často vynikající) hudebníci, zpěváci a varhaníci (někdy i schopní hudební skladatelé), se následně dočkali významného růstu společenské prestiže své profese. Jejich činnost oblasti duchovní a další hudby se významně zasloužila o rozvoj hudební kultury v obcích a městech.

V polovině 19. století se kdysi opomíjené povolání proměnilo v jeden ze sloupů vznikající svobodné občanské společnosti, národa a moderního státu. Kvalitnější materiální zajištění a pedagogické vzdělání k tomu učitelům poskytly nezbytný základ. Pokud navíc dokázali podporovat místní kulturu, jejich postavení a pozitivní vliv na žáky a celou společnost tím byly ještě více umocněny.

Svým příkladem se učitelé stali vzory pro své žáky a širší společnost obecně, v řadě případů svým žákům pomohli k jejich budoucí kariéře (např. hudebnímu skladateli Antonínu Dvořákovi). Řada žáků si zvolila učitelské povolání právě na základě pozitivního příkladu „svých“ učitelů a vnímání jejich společenské prestiže. Hudba a zpěv zde nepochybně měly pozitivní vliv. Říká se, že *„hudba spojuje národy“* a proto kantor-hudebník je pro mě kantor-ideál.

Použitá literatura

1) Berkovec, Jiří. *Slavný ouřad učitelský: Kapitoly o kantorech a jejich hudbě*. Městský úřad Příbram, 2001.
2) Čáka, Jan. *Toulání po Brdech*. Praha: Středočeské knihkupectví a nakladatelství, 1986
3) Čermák, F. *Ohlas školní mládeže: hraběti Jindřichovi Chotkovi …* V. Liehmann 1831, Knihovna Strahovského kláštera, FK V 18/74.
4) Dvořák, Antonín. *Antonín Dvořák: Korespondence a dokumenty 1*. Editio Supraphon, 1987.
5) Hloušková, Lenka. *Prameny k dějinám didaktiky v 19. století v českých zemích*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia minora Facultatis philosophicae universitatis brunensis U 2, 1997.
6) Hora, Miroslav. *Osobnosti Zlonic*. Vlastivědný kroužek Zlonicka, 1991.
7) Hora, Miroslav. *Po stopách Terinky z Jakobína*. Vlastivědný kroužek Zlonicka, 1989.
8) Hora, Miroslav. *Zlonický muzikant v Litvě (Rudolf Liehmann)*. Vlastivědný kroužek Zlonicka, 1993.
9) Horák, Kratochvíl. *Stručné dějiny vývoje školy a pedagogického myšlení*. Liberec: Technická univerzita, 2005.
10) Kadlec, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha: Zvon, 1991.
11) Kasper, Tomáš, Kasperová Dana. *Dějiny pedagogiky*. Praha: Grada, 2008.
12) Klaus, Döge. *Antonín Dvořák: Život, dílo, dokumenty*. Praha: Vyšehrad, 2013.
13) Lenderová, Milena, Jiránek, Tomáš, Macková, Marie. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009.
14) Malý, K. a kol.: *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. 4. vydání. Praha: Leges, 2010.
15) Morkes, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774–1946).* Plzeň: Pedagogické centrum, 1999.
16) Němeček, Jan. *Školní deníky Jakuba Jana Ryby*. Praha, 1957.
17) Novotný, Miroslav. *Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí*, in: Tinková, Daniela – Lorman Jaroslav (edd.). Post tenebras spero lucem: Duchovní tvář českého osvícenství. Praha: 2009.
18) Oulíková, Petra (ed.). *Marie Terezie vévodkyně Savojská a české země*. Praha: NLN, 2019.
19) Padrta, Karel. *Hudebníci jihočeského kraje*. České Budějovice: Krajská knihovna Č. Budějovice, 1969.
20) Školský šématismus arcidiecéze pražské, sestaven dle úředních udání roku 1860, s. X, XX5, XXVI, XXXIX, XL, LV, Kalendář učitelský na rok 1868.
21) Šourek, Otakar. *Antonín Dvořák*. Praha: Hudební matice Umělecké besedy, 1941.

Internetové zdroje

1) Antonín Liehmann. *Antonín Dvořák*. http://www.antonin-dvorak.cz/liehmann
2) Dvořák a Zlonice. *Antonín Dvořák*. http://www.antonin-dvorak.cz/zlonice
3) FILCÍK, Jan Nepomuk Josef 19.11. 1785-25.1. 1837. *Biografický slovník českých zemích. Historický ústav AV ČR.* http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/FILC%C3%8DK_Jan_Nepomuk_Josef_19.11.1785-25.1.1837
4) Kohoutí kříž. Šumavské ozvěny. *Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích.* https://www.kohoutikriz.org/autor.html?id=leber&t=p
5) PŘEHLEDNĚ: Čím se v českých zemích platilo a co se dalo z výplaty koupit. (2002, 12. únor). iDNES. cz/zpravodajství. Získáno 7. března 2021 z https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/vydelek-vyplata-ceske-zeme-v-historii-srovnani.A020211_135901_fi_osobni_mir
6) Rodokmen Jakuba Jana Ryby. Společnost Jakuba Jana Ryby. http://www.jakubjanryba.cz/index.php/jakubjanryba/rodokmen
7) Zajímavosti z dějin školství. Učitelské povolání dříve. (2012, leden). *Lubenský zpravodaj.* file:///C:/Users/Acer/Downloads/2012-01.pdf

Periodika

Freie Schul-Zeitung, roč. 2, č. 6, 15. 12. 1875.

Národní listy, 19. a 23. srpna 1875.

Kalendář učitelský na rok 1868, vydaly redakce časopisů Škola a život, Národní škola, 1868.

Prameny

Národní archiv České republiky – Archiv Arcibiskupství pražského

Okresní archiv Kutná Hora – Archiv obecné školy ve Svaté Kateřině

Okresní archiv Mělník – Archiv obecné školy ve Vepřku

Österreichisches Staatsarchiv Wien, archiv Ministerstva kultu a školství, č. j. 4797 875, 13. 11. 1875